

UPOR PROTI RAZUMU

B. B O R K O

I

Znana je stara pravljica o pomorščakih, ki so si po dolgem boju z viharnim morjem zaželeli kopnega. Nenadno so odkrili sredi valov majhen, miren otok. Komaj so si bili na tem koščku suhega sveta napravili ležišče, se otok zgane in jame plavati. Izginila je varljiva iluzija: ni bilo kopnega, bilo je telo ogromnega kita.

Podobno prevaro doživlja del evropskega človeštva prav v naših dneh. Zbogom, lepa iluzija: tudi nam se kopno izpreminja v plavajoč nestvor. Kje naj se odpočijemo, če se nismo mogli na otoku, ki je sredi nemirnih valov tolikanj mikavno kazal svoje pokojno zavetje in svojo trdnost, kakor da ne bi sodil v svet, kjer „vse teče“? Temu otoku smo dali že nekam obrabljeno ime *Demokracija*: pojem je nekako zajel vse, kar si je o svoji bodočnosti predstavljal povprečen povojni Evropec. Na otoku smo najprej postavili oltar na čast samoodločbi narodov, ideji, ki so dosihmal imeli zanjo vladarji in drugi mogočniki sveta samó zaničljiv posmeh, če ne ognja in vislic. Narodi, ki so se poklonili novemu maliku, pa niso mogli zatajiti svoje preteklosti: oskrunili so njegovo svetinjo z nedoslednostjo, ki so jo nekatere manjšine občutile kot kruto krivico. Zaman se je vil dim iz kadih pred novim oltarjem. Potem smo zgradili na našem otoku stilno nekoliko zmedeno in marsikje votlo palačo, ki smo jo posvetili duhu sprave in mednarodnega sodelovanja. Imenovali smo jo Društvo narodov. Njegova miselna osnova, ki jo je sestavil Američan Wilson, je polutan dveh neenakih staršev: humanizma in krščanstva, ki sta spočela filozofijo nove humanitete. Razum, povzdignjen z barikad velike meščanske revolucije v duhovnega vladarja prosvetljenega človeštva, razum, ki sta mu Descartes in Spinoza pripravila pot vse do naših dni, razum enciklopedistov in Immanuela Kanta, je postal eden najvažnejših elementov miselne osnove Društva narodov. Pridružile so se mu v ljubkem eklekticizmu, s katerim bi bil imel po-

seбно veselje Michel de Montaigne, nekatere druge univerzalne miselne sestavine: n. pr. ideja trajnega miru, ideja obvezne arbitraže, ideja splošne razorožitve, ideja enotne ureditve dela po zahtevah zmernega socializma — ideje, ki jih je povojno meščanstvo sprejelo kar brez ugovora.

Skratka: Sredi negotovih valov zgodovine je zapadno človeštvo nenadno odkrilo otok blaženega miru in brezbolestnega razvoja k socialnemu optimu, ki se v nekem delu Evrope ni nikdar videl tako dosegljiv in toli svetel v svoji vabljeni lepoti kakor v letih povojnega prevrednotenja. Ne inflacija in ne druge pogubne posledice vojnega gospodarstva ga niso mogle zatemniti. Fantom Nove Evrope, ki je našel v T. G. Masaryku enega najiskrenejših miselnih oblikovalcev, je imel funkcionalno velik pomen: celi narodi, med njimi predvsem tisti, ki so dosihmal stali v senci zgodovinske usode, so se z velikim stvarjalnim vzgonom lotili dela v korist nacionalne in mednarodne obnovitve.

Zbogom, iluzija! Fantom je razkril svoje pravo obličje, otok se je zganil in je jel plavati. Nismo stali na trdnih tleh, marveč na koži stare, nedoumljive zverine, čije prirodopis nekoliko poznamo iz zgodovine in ki se imenuje: človeštvo. Ta pojem človeštva pa je živo nasprotje enako imenovanemu pojmu, ki so ga iznašli misleci, literatje in umetniki in ki je dobil v humanistični filozofiji in v krščanskem univerzalizmu dve sorodni formulaciji.

Namesto sanj o Novi Evropi je stopila brutalna resničnost gospodarskega, političnega in socialnega preloma. Začela se je duševna epidemija, ki jo imenujemo *kriza*. Nihče ne dvomi, da ima ta bolezen svojega povzročitelja v nekem strukturno razkrajajočem procesu, ki — prav kakor rak v človeškem telesu — tem bolj zastruplja organizem, čim bohotneje se je razpasel. Vse današnje krize pa so starejši pojavi, ki koreninijo v razmerah pred veliko vojno in še daleč zadaj. Ko je gospodarska kriza načela funkcionalno najvažnejše staničevje današnjega sistema, so močno zbolele tudi vse druge rane in položaj zapadnega človeštva se je od sile zapletel. Zaman si lomijo glavo nad njim najsposobnejši specialisti. Kaj je gospodarska kriza z gospodarskega vidika? Kaj je s socialnega vidika? Kaj je kriza demokracije politiku in kaj je filozofu kulture? Kaj je kulturna kriza socialnemu ideologu in kaj je samotnemu mislecu? Nikdar se še ni človeštvu tolikanj maščevala specializacija kakor v tem primeru. Zbegan stoji svet pred valovi svoje usode in zaman se trudijo številni specialisti, da bi s svojimi specialnimi merili izmerili silo in usodnost teh valov. Nekaj se dogaja — brez znanosti in proti znanosti, brez zakonov in proti njim, in včerajšnji trdni otoki plavajo danes kakor lupine nad vodo.

V tej nestalnosti in nedoumljivosti naše splošne usode žive še vedno stari miti, ki so jih naši predniki izražali s kaj preprostimi besedami in oblikovali v like bogov po človeški podobi. Danes nimamo več tako preproste fantazije in govorimo o svetovno-zgodovinskih procesih, poteka-jočih po neki zakonitosti. Le-ta pa je prav tako negotova kakor bitje in žitje bogov.

II

Če hočemo vsaj nekoliko doumeti nove pojave, ki jih čutimo kot reakcijo na vse, kar je povprečen Evropec smatral po veliki vojni za najprimernejše svojemu civilizacijskemu idealu, se moramo zaustaviti pred enim izmed najvažnejših vrelcev te reakcije. Italijanski fašizem in nemški narodni socializem, ki sta s socialnega vidika izraz obubožanega, deklasiranega meščanstva, skušata dati svetu nov svetovni nazor, ki bodi negacija vzorov in načel 19. stoletja. Ta svetovni nazor naj se po svoji idealistični osnovi razločuje od materialistične filozofije marksizma in tudi od individualističnega racionalizma, ki je nanj prisegalo evropsko meščanstvo 19. stoletja. Fašistična filozofija, ki je nastala iz akcije in ne narobe, zametuje razum kot merilo družbenih vrednot in kot voditelja v množestvenem življenju. Življenje občestev je irracionalno, v njem se izživljajo goni in instinkti, pod njegovo zavestno plastjo teko podtalne struje podzavestnega življenja, ki ga je sodobni človek, zaverovan v intuicijo in v psihoanalitično metodo, smelo povzdignil na najvišje mesto. Nasproti racionalizmu in intelektualizmu stavi torej nov „*bojujoči se idealizem*“ irracionalnost, ki pozna poleg slabotnega razuma dva uspešnejša načina za spoznavanje in obvladanje življenja: instinkt in izkustvo. Iz instinkta potekajo neposredna, stvariteljska dejanja, ki zajemajo predvsem funkcionalno stran življenja in sprožajo nemire, valovanja, razmah, kažejo svet v njegovi sproščenosti in nedovršenosti. Izkustvo pa vodi k empirizaciji, ki naj nadomesti racionalizacijo; ž njo naj človeštvo obvladuje življenje in bolj izrablja njegove motorične sile, kakor jih more izrabljati pusti racionalizem s svojimi šablonskimi metodami. Tako pojmovano življenje ima dionizijski element v Nietzschejevem smislu; njegovo vodilno geslo je — kakor ga je ob neki priliki ponovil B. Mussolini — Nietzschejeva krilatica: „*Lebe gefährlich!*“

Tak nazor, ki pa se šele izgrajuje in h kateremu utegne zlasti nemški duh prispevati plodove svoje čezmerne naslade z duhovno spekulacijo, ima v kulturni, socialni in politični praksi vse polno posledkov. Antiracionalistična miselnost se v praksi vrača k rabi nezakonitega nasilja; v nji zmaguje, da posnamem Masarykovo primerico, Cezarjev duh nad Kristusovim ali sila nad pravico. Iz nje prihajajo novi tokovi imperia-

lizma, ki je vedno spojen z romantičnimi predstavami svetá. Socialna stremjenja tega, za sedaj miselno še dokaj kaotičnega gibanja so prilično nejasna, vendar kažejo v smer državnega socializma in sistema korporativne družbe. Vzpostavlja se hierarhično družbeno načelo z vodji kot najvišjimi, v bistvu neodgovornimi nositelji državne moči. „Contrat social“ ostaja še nadalje v veljavi, a se ne tolmači več v liberalnem duhu 19. stoletja. Individuum, prej izhodišče vsake akcije, je zdaj včlenjen v kolektiv stranke in korporacije ter uživa samo toliko varstva, kolikor koristi skupnosti. Kapital in tehnika prehajata pod nadzorstvo in vodstvo države, ki jo zopet smatrajo docela v Heglovem smislu za najvišjo stvaritev objektivnega duha.

Kakor vsak romantični nazor, ki črpa iz svojstvenosti človeške narave, iz njene nedovršenosti in obdajajočega jo okolja, je tudi fašizem obeležen z izrazitimi nacionalnimi barvami. Njegov nacionalizem leži na vzmeti instinkta, ki je neobčutljiv za vsako kritiko in podvržen v svoji ekspanziji samo zakonu odpora: to je rimski „*sacro egoismo*“, ki prehaja tudi v „*das Volk ohne Raum*“ in ki naj Evropi nadomesti trdne traverze zdravega, v svobodnih narodih zakoreninjenega internacionalizma. Fašistični nacionalizem poprijema zlasti na svoji prvi stopnji odurno podobo šovinizma (n. pr. rasizem v Nemčiji, zanikanje jugoslovanske manjšine v Italiji). S komunizmom sta mu skupna kult mladosti in energije in antitragičnost. Dalje nekaj vitalistični pragmatizem, če bi takó lahko označili stremljenje po uveljavljanju dogmatično postavljenih resnic, ki naj služijo življenju v njegovem polnem razmahu in ki naj izločijo vsa dozdevno nepotrebna iskanja in spekulacije v smislu kritičnega razuma.

Ta bežni in površni pregled ideoloških osnov nastopajoče evropske kulturne in politične reakcije bi bil hudo nepopoln, če ne bi omenili izrazitega protimirovnega zadržanja fašizma. Le-to je sicer naravni posledek prej omenjenih miselnih osnov, predvsem instinktivizma, ki ima le korak do „brutalizma“ in ki se, če ga postavimo na vzmet narodne sebičnosti, nujno izteka v državni imperializem. Ideolog nemškega fašizma Möller van den Bruck proglašá sovrastvo za pozitivno življenjsko načelo in vojno za naravno obliko nacionalnega izživljanja, zato vidi poslanstvo svojega naroda v tem, „da vznemirja svet“. Umljivo je, da novemu gibanju, ki vsaj trenutno obvladuje dve veliki evropski državi, ni prikladna ne stara, že Dantejeva ideja o arbitraži med sprtimi državami, ne ideja trajnega miru, ki jo je najlepše formuliral Kant, in ne ideja sodelovanja v duhu Društva narodov. Če upoštevamo še Rusijo, tedaj spoznamo, da že dovolj pomembni del Evrope ne priznava več brezpogojno in iskreno Društva narodov kot edinega nad-

državnega činitelja za ureditev zapletenih odnosov v Evropi. Tako se Wilsonov sen neizprosno trga; Briandova Panevropa — idealizirana domovina svobodnih narodov in prosvetljenih duhov — se izpreminja v ironično parodijo.

Zakaj „duša“ in „duh“ sta prišla v nasprotje; „*der Geist als Widersacher der Seele*“ (Ludwig Klages) postaja v očeh krvavo obrobljena Evrope njen zli duh. Včerašnji bog se pretvarja v satana.

V tem padcu je tragični mitos sodobnega evropskega človeštva.

III

Nov, oster spor med „duhom“ in „dušo“, intelektom in čuvstvi, med racionalizmom in romantizmom je najznačilnejši pojav sodobne problematike. Paradokсно odmeva v nas misel, da se je v času, ko je materializacija življenjskih vrednot dospela na višek, ko je v ospredju boj za etos v prvotnem smislu, t. j. za osnovne življenjske pogoje in ko je tehnika zavladovala nad vsem omikanim človeštvom, dvignil velik val romantizma. Ta dozdevni paradoks pa se takoj zmanjša, če pomislimo, da je v dosedanji zgodovini človeštva vsaka enostranska usmerjenost prej ali slej izzvala drugo skrajnost. Vsa leta po svetovni vojni se je zapadno človeštvo duhovno pripravljalo na izpreobrnitev v romantizem kot negacijo puste življenjske resničnosti.

Boj zoper racionalistično miselnost devetnajstega stoletja, zoper njegov materializem in pozitivizem, zoper samovšečnost nasičenega meščana in zoper okoreli historizem se je začel že tedaj, ko je bilo prejšnje stoletje v polnem razmahu. Nietzsche je pričel filozofirati s klavirjem in razbijati malike svojega časa; oznanjeval je nadčloveka in napovedoval osvežitev kulture z rebarbarizacijo, ki ji bo prinesla novih življenjskih sokov. Bergson je zadal racionalizmu najusodnejši filozofski udarec s svojim intuitivizmom, v katerem je mladi rod spoznal nov kulturni princip, ki stavi na mesto pojmovno-vzročne razčlenjenosti in statičnosti znanosti intuitivno doživljanje in življenjsko dinamičnost. V nemškem modroslovju je Georg Simmel podiral ograje puste sistematike in formalne zaključenosti, proglašujoč formo za sovražnika življenja in fluid za njegovo simbolno podobo. Tako so se polagoma omajali še preostali vzori 19. stoletja: filozofija, znanost, umetnost — vse je ležlo v relativizem in odtod v vedno večjo anarhijo, ki je posebno značilna za evropsko duhovno razpoloženost po svetovni vojni. (Razširjenost freudizma, napačno umevana Einsteinova relativiteta, Spenglerjeva filozofija kulture, futurizem in nadrealizem v umetnosti, relativizem J. Ortege y Gasseta, val pragmatizma itd.)

Racionalizmu očitajo, da polaga na mesto življenjskih dejstev pojme in kategorije, v katerih vidi višjo realnost; da izpreminja življenje v pusti logični proces in ne more razumeti njegove, od narave mu dane različnosti in pluralitete. Dalje, da s svojo analizo zožuje in suši struge življenjskega toka in uganja z življenjskimi dejstvi nekako to, kar profesor s prepariranimi hrošči, namesto da jih opazuje v njihovem življenju: neposredno in konkretno. Racionalizem so proglasili za pozni, jesenski cvet favstovske kulture. Titanizem, ki ga je 19. stoletje napravilo za surogat božanstva, so jeli na vso moč karikirati in parodirati, opozarjajoč na človekovo onemoglost v primeri z elementarnimi silami.

Novi romantizem, ki ga označuje čustvena sproščenost in formalna nedovršenost, je dal evropski literaturi dolgo vrsto novih pojavov in izpodbud, katerim ne bo težko najti nalik v likovni umetnosti in glasbi. Iz sodobnega nemira, groze in tesnobe so začele vznikat nove navidezne gotovosti, ki najbolj karakterizirajo dobo prehoda med izčrpanim 19. stoletjem in idejno še neizoblikovanim 20. stoletjem. Umetnost se je skoraj docela pomaknila z vidne ploskve realnega življenja v podzavestje; razširile so se razne mistične vere in praznoverja, od popularne antroposofije tja do literatske vere v azijatizem (val Tagorejeve poezije, prodiranje okultizma in azijskih verstev, zanimanje za rusko antiracionalistično miselnost, kot pozni odmev tudi čaščenje Gandhija). Novi romantizem je oplodil Prousta, Giraudoux-ja, Cocteauja, Jamesa Yoycea, O'Neilla, Pirandella in mnoge druge, dokler ni v nemški duševnosti zadel ob odpor, ki se je izoblikoval v zavestno bariero zoper vso romantično destrukcijo. Ta jez je dobil ime „*die neue Sachlichkeit*“; za njim so stali levičarsko usmerjeni pisatelji in ideologi, ki so pripravljali tla za proletarsko kulturo.

V zadnjih petnajstih letih opazamo po vsej, zlasti še po osrednji Evropi, čudno prepletanje racionalizma in romantizma. V času, ko so politiki izgradili racionalistični sistem Društva narodov in ko se je na tleh nekdanjih militarističnih monarhij razbohotila največja demokratska kampanja, se je v duhovnem življenju meščanskih slojev najbolj razmahnila antiracionalistična miselnost z individualistično-anarhičnim romantizmom, tem oboževateljem intuicije in instinktov.

Od novih romantičnih struj, ki so pač zanimive v svoji čisti umetnostni obliki kot pesniške tvorbe ali kot literarni traktati in kritike časa, so dobivali svoje miselno navdihnjenje voditelji in ideologi današnje antidemokratske in antiracionalistične reakcije. Medtem ko so se v duhovnem življenju menjavale struje in ko so najrazličnejši „-izmi“ s svojim varljivim bleskom skrivali stvarnost, zlasti še neizprosno napredujoče znake družbenega razkroja, so se v gospodarstvu, v socialnih strukturah

narodov, v politiki in diplomaciji nadaljevali pogubni, „rakasti“ procesi. Povečali so brezposelnost do višine, kakor je svet še ni poznal. Eksistenca za existenco, plast za plastjo se je nemočno vdajala rastočemu valu obubožanja. Sloji, ki so bili nekoč nositelji racionalističnih ideologij, so v veliki meri postali žrtev tega brezumnega, elementarno pretresljivega gospodarskega in družbenega razkroja. Nemški narod, največji narod srednje Evrope, se je lomil v sredini in prehajal v dvoje zaostrenih skrajnosti, ki sta obe sprejemali nezadovoljne pribežnike iz demokracije. Prva skrajnost je bila Tretja internacionala, druga Tretje carstvo.

Thomasa Manna „*Ein Appel an die Vernunft*“ je bil zaman. Vera v razum je tu dosegla svojo minimalno točko. Odločevala je akcija na levico ali na desnico. Danes stoji Nemčija v znaku svastike. Liktorski sveženj, srp s kladivom in svastika so simboli današnje Nove Evrope.

IV

Upor proti razumu še izdaleč ni končan; ni mogoče dogledati končnega posledka tega velikega preloma s tradicijo 18. in 19. stoletja. Ali ne bo „duša“ — ona sproščena čuvstvenost, volja in vitalna sposobnost, ki od slovanske in germanske nedovršenosti buta tudi že ob trdnjave francoskega racionalizma in angleškega, razumsko obvladanega empirizma — nekega dne zopet občutila potrebe „duha“ in njegovega sodelovanja?

Razlike med „dušo“ in „duhom“ se zde praktičnemu človeku nebitvene in malo važne, na vrhuncih duhovnega življenja, kjer se nenehno vrše boji za vsebino zgodovine in za napredek človeške misli, pa dobivajo včasih vprav usoden pomen. Ni vseeno, na katero načelo postaviš svoj življenjski smisel in s kakšnega vidika skušaš dogledati mesto in „poslanstvo“ svojega naroda, razreda ali človeštva v zgodovinskem procesu. Odvadili smo se, da gledamo na ta proces kot na neko mehanično dogajanje, pri katerem sodelujejo in odločujejo slepe prvinske sile.

Nihče ne zanikuje, da je intelekt samo eden izmed človekovih organov. Ni mogoče podcenjevati pomena instinktov in podzavestja za življenje človeka in njegovih občestev. Prav tako napačno pa bi bilo, če bi instinkte in podzavestne sile precenjevali in jim določali mistično vlogo v vidnem in nevidnem poteku sodobnosti. Razum je res samo eden izmed instrumentov, ki igrajo v orkestru človekovega življenja — in občestva so do neke mere povečana podoba posameznika. Dobro vemo, da ta, sicer važni instrument ni vedno dovolj močan in ne dovolj po-

poln. Umljivo je tedaj, da ima tudi racionalizem kot oblika intelektualnega gledanja na svet razne slabosti in nepopolnosti. Že med Descartes-Spinozovim pojmovanjem *ratia* in n. pr. poznejšim Kantovim obstoje razlike; različnost pojmovanja in metod se tem bolj veča, čim večje postaja področje, kamor se razteza racionalizem. Ni še dolgo, kar so mu bila zaprta taka področja, kot je religiozno, pa področje državnega prava itd. Racionalizem je zadela podobna usoda kakor demokracijo v liberalno pojmovanem gospodarstvu: za napačno tolmačenje in napačno prakso odgovarja ideja, ne pa tisti, ki so jo zlorabili. Toda vse kaj drugega je racionalizem v idejnem svetu, pri reševanju socialnih, političnih in kulturnih vprašanj, kakor racionalizem v gospodarstvu in tehniki, zlasti še v pusti obliki racionalizacije, ki je samo zadnja in končna zmaga strojstva nad svobodnim človekom.

Racionalizem je treba predvsem sprejeti kot metodo, neprestano in povsod uporabno metodo obvladovanja in prilagoditve življenjskih činiteljev nekemu določenemu, preudarnemu smotru. Nemara je ta metoda res manj gibčna in počasnejša od gonske akcije, vendar je mnogo zanesljivejša in celo v duhovnem smislu gospodarnejša. Umljiv je odpor zoper umstvenost v umetnosti, kjer je razum samo formalni pomočnik stvarjajoče duševnosti in je sam kaj preprost duhovni stvarjalec. Ne more pa ga pogrešati človeško življenje na svojem širokem terišču, ne osebno in ne družbeno. Razum je sostvaritelj največjih in najkoristnejših vrednot, ki si jih je pridobil človek v svoji življenjski borbi; samo v njegovi luči je postal človekov korak po zemlji zanesljiv in odločen, samo ž njim je človek prodril v tajne stvarstva in v neskončne daljave vesoljstva. Razum je v človekovem notranjem pluralizmu centralno načelo, os, ki se okoli nje vrti njegovo življenje; najvišje utilitarno sredstvo, ki si ž njim življenje podaljšuje, olepšuje in dviga. Civilizacija, ki ni razumu prisodila vodilnega mesta, mora prej ali slej žrtvovati temine svojega irracionalizma, gonska brezna svojih globin, topli in povzdigujoči svetlobi razuma, ki izenačuje nasprotja in blaži nrave, približujoč jih zrelim, ustaljenim oblikam. Brez prevladujoče razumnosti potekajo samo prva leta otroškega življenja in otroška leta v življenju narodov. Velike amplitude časa med racionalizmom in njemu nasprotnim tečajem so vedno samo znaki nenormalnih razmer, kulturnih in socialnih poretov, ki ne morejo nikdar postati normala. Čeprav nekateri dušeslovci (n. pr. Gustave Le Bon) izključujejo *ratio* iz zavesti kolektivov, množic, je vendar neovrgljivo dejstvo, da se množica sužnjev, ki so gradili piramide, tudi po svoji duševni strukturi razlikuje od množice, ki v vzgonu petletnega načrta gradi nove tovarne v ruskih stepah ali ki na ulicah zapadnih velemest demonstrira za svoje človeške pravice.

Dejstvo, da se danes dviga nasproti racionalistični zgradbi Društva narodov „idealistični“ val fašizma, ki zanikuje ideale prosvetljenega človeštva in krije pohlep po tujem ozemlju s krilaticami iz Nietzscheja in z Bergsonovo vitalistično filozofijo, je žalostna postavka v bilanci našega časa. Wikingski duh ograža mirne narode in preti zlasti slabim, ki se ne morejo naslanjati na antiracionalistično miselnost, ker utemeljuje svoj obstoj z naravnim pravom, z razumom in s kulturo. Wikingi so bili premagani z napredkom omike. Kako naj se premaga wikingštvo v sodobni imperialistični obliki?!

*

Francija, „dežela sredine“, je danes največje žarišče racionalistične miselnosti v Evropi. Občudovati je treba narod, ki je sicer dal človeštvu mnogo radikalnih idej, s kolikšnim mirom premaguje skušnjave destruktivnega političnega romantizma in varuje svoja vodilna načela: ubranost, zmernost in dovršenost. Država, ki v času protidemokratske kampanje razširja demokratičnost svojih uredeb, daje prepričevalen primer razumne, a zato nič manj čuvstvene in človeško tople politične miselnosti. Tako stanje je mogoče samo tam, kjer vroči utripi srca nikdar ne prevpijejo glasov zdravega, kritičnega razuma in kjer je svet instinktov v vseh skupnostnih zadevah podrejen previdni cenzuri razuma kot najzanesljivejšega zgoščevalca kaotičnih čuvstvenih in čutnih meglin.

CERKOVNIK MARTIN

CIRIL KOSMAČ

Vse popoldne je cerkovnik Martin strmel skozi zamreženo okno v sivo nebo. Bil je kakor okamenel in mrzel mir je bil razlit na njem.

Molčal je.

Molčal je dolgo.

Molčal je vse do večera.

Ko pa se je zmračilo in je pri Svetem Petru tostran Tibere zapel zvon, ga je spreletelo. Ob prvem zvoku, ki je padel v celico skozi jeklene križe, se je prevalila nanj težka bolečina. Odrngal se je od vlažne stene, se zamajal, da so težki delovni čevlji zaškripali na cementu, in obstal sredi celice. Za hip je pogledal v okovana hrastova vrata. Bila so zaprta. Glava mu je padla na prsi, kakor bi pričakovala težkega udarca. Zvonovi so zvonili. Čisti zvoki so se prelivali skozi železje, padali na trda tla, se odbijali od sivih sten, oživelci za kratke sekunde, da so potem žalostno usihali pod težkim, mračnim obokom.

Zvonovi so zvonili. Martin je nemel sredi celice in sprejemal udarce. Ko so se v dalji oglasili še drugi zvonovi, se je okrenil in dvignil glavo. Razkuštrani, dolgi, sivi lasje so zavalovili, kakor vrbove mladike ob reki. Težki, napol sivi napol črni brki so se mu poveznili na široke, obledede ustnice. Velike oči so osteklenele. Luč v črnih zenicah so razsekali križi. Med križe pa so legli koščki sivega, razsekanega neba. Ustnice so zatrepetale. Roke so padle ob telo, mirne, olesenele, prestreljene; samo prsti so kdajpakdaj zaživeli.

Zvonovi so zvonili. Skozi Martinovo srce so zapeljali vlaki, dolgi, neskončni vlaki slik in spominov. Za okni so sedeli znanci. Žena mu je mahala z robcem, otroci so kričali. Raz strehe je viselo brinje, cvetoče in sadu polno hkratu. Zadaj je romala gmajna z bori. Za njo je hitela cerkev. Zvonik se je majal in zvon je pel.

Zvon.

Dolge, koščene roke so zaživele. Rasle so proti sivemu oboku. Prsti so grabili. V prsih mu je zahropelo, kakor bi se nekje v podzemlju pokladale skala na skalo:

„Joj, kdo zvoní. Kdo zvoní nocoj na Krasu? Joj, kdo zvoní . . .“

*

Tisto jutro se je kraški cerkovnik Martin zbudil še pred zoro. Kar vrglo ga je iz postelje. Popil je kozarec terana, vrgel na rame nov, svetel kramp in se potihó splazil iz bajte. Na pragu je malo postal in pomislil. Pogledal je predse. Stal je na mrzlem kamnu.

„Bos pojdem, bos!“ si je pritrdil na glas. „Res je rosa velika. Pa se bo že posušila. Pa tudi . . . saj grem oznanjat pomlad, pomlad in sonce.“

S hitrim korakom je skočil na klanec in hitel po gmajni na grič. Vrh griča je bila cerkev. Tam se je ustavil, se okrenil in se ozrl v polmrak.

„Prav za prav še ni čas. Ni še zora. Pa kaj bi čakal“, je zamrmral, stopil v lujpo, snel s kljuke vrv in potegnil. Zvon se je zamajal in zapel. Pel je bolj dolgo, kakor po navadi. Svojo pesem je končal s tremi odsekanimi udarci.

Zvonjenje je umiralo v polmrak, ko je Martin stopil na cerkveno obzidje, da počaka dné.

„Dolgo sem zvonil“, je dejal. „Saj sem zvonil Kraševcem prvo pomladansko jutro. Mislim, da so slišali vsi.“

Pred njim so valovila brda in gmajne. Po brdih so samevali mali vinogradi. Na gmajnah so rasli bori, podobni jatam črnih žalostnih ptic. Ko je prva pomladanska sapa drsela skozi nje, so hrepenéče iztezali krivenčaste veje in čakali na prve roje ptic. Tu pa tam so ležale male vasi.

Strnjene so bile na kupu, kakor gruča preplašenih otrok. V dolinah in kotanjah je šumela voda. Tam ob strani je vztrepetavalo doberdobsko jezero. Na gladini so plavale vodene rože. Ob bregu je rasel lokvanj. Vse je gnalo še iz kosti, ki so trohnele na dnu pod blatom in korenikami. Ob strani so v krivih vrstah rasle murve.

Martin se je zamislil. Zaslišal je grmenje topov in krik ranjencev. Ležal je v jarku in umiral. Kraševac je ležal v jarku na Krasu in umiral. Razkopaval je svojo lastno zemljo, se bil za druge in umiral. Umiral je, in umirali so vsi krog njega. Umirali so in molili. Vsaj v njegovem jarku za Temnikarjevim lazom so molili vsi.

„Vsi?“ se je vprašal na glas. „Ne. Temnikarjev Andrej je klel. Zmerom je klel. V svojem lazcu bom crknil, hudič. Ne s krampom na rami, ne pod vozom in ne pod suhim zidom, ki bi se spomladi name sesul. S puško, uprto v prsa me bo hudič vzel.“ Čisto zraven Martina je slonel in klel. Še ko mu je šrapnel razmesaril rebra in odtrgal roko, je zaklel. „Hudič!“ je zagolčalo iz njega. Potem se je stresel in umrl.

Martin se je prestrašil svojega glasu. Zamahnil je z roko in dejal:

„Čemu spomini. Umirali smo, toda umrli nismo. Ubijali so nas, ubili nas niso. Še zmerom umiramo, a izumrli ne bomo. Za nami rasejo otroci. Mi ne umremo. Kaj bi o smrti. Nobene žalosti več. Upanje in delo. Odzvonil sem že. Čas je da vstanemo.“

Pogledal je na vas, ki je ležala pred njim. Na mah se mu je zazdela vsa lepa in dobra, vsa življenja polna. Okna so bila kakor žive oči. Razgledal se je po slamnatih strehah. Iz bajt se je dvignil prvi dim. Martina je oblila radost.

„Vendar so vstali!“

Z doberdobskega jezera se je dvignila bela megla. Bori so zašumeli. Kakor živi so bili. Šli so čez brda. Krivenčaste veje so skrčene roke, ki se bodo zdaj zdaj stegnile in udarile, odrešile. Veter je priplaval čez gmajne vonj po cvetočem brinju. Sonce je vstalo. Žarki so prihiteli čez goličave. Nekaj jih je obviselo na svetlem Martinovem krampu.

„Vstali so!“ je vzkliknil Martin in skočil z zidu. Spustil se je nizdol po gmajni proti svojemu lazcu. Spotoma se je ustavil v brajdi in popravil kos suhega zidu, ki se je bil zrušil čez zimo. Položil je kamen na kamen in očetovsko dejal:

„Ti stoj tako, ti tako. Varujte to brajdo. Že tisočkrat je bila zrahljana ta kotanja. Ta brajda je najbolj sončna in ta trta rodi najboljši teran. Tako, tako, moj kamen!“

Spustil se je niže. Pri lazcu je malo postal ob vrzeli. Z velikimi, črnimi očmi je premeril delo, ki ga je čakalo.

„Za dober teden bo“, je razsodil, dvignil kramp in ga zasadil za korenine bodičastega grmovja.

Sonce je bežalo od gora. V gostih curkih je lila luč na Kras. Martin je kopal. Visoko je dvigal težak kramp in ga globoko zasajal v zemljo. Zemlja je hreščala. Ob vsakem zamahu so se Martinu napele mišice. Dolgi, napol sivi lasje so se mu mršili v vetru. S trdimi žuljavimi rokami je grabil za bodeče grmičevje in ga ruval. Vmes pa je govoril umirajoči vrzeli:

„Veš, moje brinje in moj česmin, težko mi je. Bridko dehtiš. Pri nas vse bridko dehti. Sladek vonj ni še nikoli šel čez te gmajne. Ni šel, pa pojde nekoč. — Brinje, umakniti se moraš. Vem, pečat naše zemlje si. Brez tebe ni Krasa. Glej, povsod si raslo nekoč. Ti brinje, borovci, česmin pa divja trta ste si delili to gmajno. In ne samo to gmajno. Tamle Strmarjeva, Logarjeva, pa na oni strani Vogričeva in Kočarjeva, vse je bilo vaše. Pa je prišel človek. Pri Hlistovih se je rodil in bil je drugi sin. Zdoma je moral. Pa ni šel daleč. Niti uro hoda ne. O Ameriki ni sanjal. Samo do semkaj je prišel. Vrgel je svoj pogled na desno in levo, pritrdil z glavo samemu sebi in dejal: ‚Tu bi se dalo. Lepa kotlina je, gmajna položna. Tu bo laz, tam za skalo bajta. Pod vrhom, kjer je sonca največ, brajda za teran.‘ Tako je razsodil. Bil je moj ded. Najprej je otrebil krog skale in si postavil bajto. Samo tri prostore ima. Zanj je bilo dovolj, za nas je tudi. Potem je začel trebiti. Sam Bog ve, koliko brinja in česmina je izruval, da je napravil ta laz. Vse krvave in žuljave roke je imel. ‚To bo Vrtačna!‘ je dejal, ‚ker sem toliko vrtal v to kamenje.‘ Ko je ded umrl, je prišel moj oče. Zgrabil je za kramp, ki je padel dedu iz rok in je kopal dalje. Na smrtni postelji mi je dejal: ‚Martin, kramp zgrabi pa koplji. Nikar ne misli na Ameriko. Amerike ni. Tu smo. Milijon Kraševcev je že umrlo na Krasu in še milijone jih bo umrlo. Rodilo se jih bo tudi še milijon. Zemlja je njihova. Krstili so jo in z žulji so podpisali pravico do nje. Amerike pa ne hodi nikamor iskat.‘ In zdaj nadaljujem z delom, ki je bilo započeto že pred tisočletjem. Moram iztrebiti to vrzel, da razširim Vrtačno, da zasadim ob robu še nekaj terana. Amerika —? Sami jo bomo priklicali. Če ne jaz, moji otroci! Deset jih imam. Devet jih skače doma pred bajto. Vsi so bosí in razkuštrani, v samih srajčkih. Desetega drži Tona na prsih.“

Martin je kopal in govoril. Z razoranega štiridesetletnega obraza je padal znoj v kamenito kraško zemljo.

„Moram! Preveč nas je Bog dal . . . in bajtarija je majhna. Cerkovništvo pa mi malo dá. A kljub temu rad zvonim. Ta navada gre pri nas že od rodu do rodu. Še živeli ne bi brez tega. Kaj pa je lepšega, kakor

biti prvi na nogah. V vseh časih smo radi zvonili. Danes pa še posebno rad zvonim, da vabim k vstajenju. Vstajamo k delu in trpljenju in legamo mrki po gmajnah. Pa bom že nekoč zazvonil dan, ko bomo vsak večer s pesmijo legali k počitku.“

*

Kmalu bo poldne. Martin bo zadel kramp na rame, šel k cerkvi in bo zvonil. Zvonil bo in Kraševci se bodo odkrili in molili. S prekrižanimi rokami, s krampom na rami bo šel vsak proti svoji bajti.

Martin bo šel in bo zvonil.

Čez brdo gre pet ljudi. Bližajo se Martinu. Ne vidi jih. Dviga kramp in ga zasaja za korenike. Žuljave roke pulijo grmovje.

„Stoj!“

Martin se strese.

Samo za hip. Potem zruse iz tal z visoko dvignjenim krampom, z vprašujočimi očmi.

Vsi so okameneli.

Tišina.

Orožniki se vržejo na Martina.

„Čemu ste prišli? Ne, ne, ne grem! Kopati moram! Otroke imam. Zvoniti moram!“

Mišičaste roke držijo krčevito kramp, kakor bi bile nanj priraščene.

„Zvoniti? Mi vam bomo dali zvoniti! Mi vam bomo vsem dali z odsekanimi udarci zvona dajati posebna znamenja, klicati na upor!“

„Upor?“ je zastrmel Martin.

Roke so mu omahnile ob telesu. Kramp je padel na kamen in zazvenel.

*

Peljali so ga mimo bajte. Na ramah orožnikov so se bliskali bajoneti. Na rami širokoplečega, razgaljenega in bosega Martina se je med ukovanimi rokami svetlikal nov, težak kramp.

Otroci so jokali. Tona je tekla za njim, z najmlajšim v naročju, ki se je je krčevito držal za prsi, in vpila:

„Martin, Maartiin!“

Krik je usihal med bori in brinjem.

Martin se je vil v železju in prosil:

„Pustite me! Kdo jim bo dal kruha? Pustite me!“

„Tiho, pes!“

Martina je zadel na usta težak udarec. Kaplja krvi je padla na belo cesto in se zgubila v prahu.

Martin se je sunkoma okrenil, da so zarožljale verige, in zaklical:

„Tona, pojdi in zvoni — poldan!“

Tona je okamenela sredi prašne ceste. Zazrla se je v svoje boste noge; palec ji je krvavel, nekam se je bila zadela. Stisnila je k sebi otroka, mu pokazala v prahu kapljo krvi in zamrmrala:

„Pojdi in zvoni poldan . . .“

Martin in orožniki so izginjali za obronek. Na bajonetih in na svetlem krampu se je svetilo sonce. Na belo cesto je kdaj pa kdaj kanila od razbitih Martinovih ustnic kaplja krvi in se posvaljkala v prahu.

*

Martina so gnali po cesti, ki je bila podobna široki, neskončni beli rjuhi. Prepletala se je čez brda in gmajne, se vila skozi borove gozdove, se vijugala skozi brajde in skozi vasi mimo sivih bajt in belih cerkva. Glava mu je ležala na prsih. Gledal je v cesto. Bila je neskončno bela, samo tu pa tam je ležala na njej borova senca.

Hodili so dolgo. Cesta ni nikjer usahnila. Vlekla se je v neskončnost in prah na njej je bil svetel in pekoč. Zašla je med kamnolome; bližali so se Nabrežini. Martin je začul ostro pesem dlet. Dvignil je glavo. Med sivimi kamni so se na zagorelih obrazih v soncu bleščale bele papirnate kape. Brez števila rok se je dvigalo in brez števila kladiv je enakomerno padalo na dleta.

Peljali so ga v orožniško kasarno in pahnili v klet. Sesedel se je na mrzla tla. Z rokami se je prijel za vroča in skeleča stopala.

„Zdaj sem tu. Kaj sem zagrešil?“ je rekel. Pogledal je v zamreženo lino, se stresel in umolknil.

Pod večer so prišli ponj. V veži je zagledal pet fantov iz sosednje vasi.

„O, kaj pa ti, Martin?“ ga je ogovoril eden izmed njih.

„Zvonil sem!“ je odgovoril.

„Tiho!“ so vzrojili orožniki.

Ukovali so jih v okove in jih priklenili na dolgo verigo.

Ko so prišli čez trg in se je cesta nagnila, se je pred njimi zalesketalo morje. Dvignilo se je do sonca in ga vsrkavalo vase. Po valovih je do sonca peljala široka srebrna cesta.

Hodili so hitro. Med rožljanje verige so enakomerno padali odsekani udarci dlet iz nabrežinskih kamnolomov.

*

Ob morju je ležal Trst. Silil je na morje, potopljeno v noč. Po ulicah so valovili ljudje in med njimi so s težkimi, upognjenimi koraki stopali jetniki. Iz širokih obločnic je na njihove zagorele obraze lila luč. Iz za steklenih kavarniških vrat je nanje pljuskala razigrana godba.

S sklonjenimi glavami so prestopili visok kamenit prag tržaškega zapora. V široki veži so jih slekli do nagega, jih preiskali in jih ločili. Videli se niso nikoli več.

Še tisto noč so Martina peljali k sodniku.

„Vi ste zvonili k upor. Dali ste znamenje tem požigalcem“, je zarohnel sodnik.

Martin je mirno gledal v sodnika in dejal:

„Zvonil sem, ker je pomlad prišla. Delati je treba. Zvonil sem zgodaj, da bi ljudje slišali in vstali.“

„Kakšni ljudje?“

„Kraševci!“

„Kraševci? Dà, Kraševci! Požigalci, barbari!“ je vpil sodnik.

„Priznajte!“

„Nič ne vem, ničesar nisem zakrivil!“ je ječal Martin.

Sodnik je pogledal ječarje. Jermeni so zažvižgali po zraku.

„Podpišite!“ je velel sodnik.

„Podpišem. Nič ne vem!“ je dejal Martin in žuljava roka se mu je tresla, ko je zvil na zapisnik svoje ime.

*

V stolpu svetega Justa je bila enajsta ura, ko so ga drugo noč zbudili. Vstal je in preplašeno strmel v ječarja, ki mu je ukazal:

„Oblecite se!“

Ko se je oblekel, so ga gnali v pisarno. Tam so mu dali vse njegove stvari. Pogledal je ječarja in vprašal:

„Kaj grem domov?“

Ječar je molčal.

Peljali so ga na vlak.

„Kam?“ je strahoma vprašal. Nič mu niso odgovorili. Ukovali so mu roke in ga z verigo priklenili za klop. Preden se je vlak premaknil, je k Martinu še enkrat stopil orožniški častnik, ga prijel za okove in jih stresel. Obrnil se je k orožnikom in ukazal:

„Stisniti, še stisniti!“

Vlak je zažvižgal in se pognal v noč. Enakomerno so ropotala kolesa, ko je zdrvel mimo Miramara, ki je čepel na čereh med borovci z mesečino oblit, kakor bel labud, se pognal čez Sočo, ki se je penila pod dolgim mostom in je plavila okroglo prodno kamenje, se vrgel na Furlansko nižino in hitel med vrtovi in vinogradi, med dolgimi njivami koruze in pšenice čez Piavo do Benetk, se ustavil tam par dolgih ur in nato zavozil na Padsko nižino, mimo ržišč in pšeničnih polj, posejanih

s širokokrajnimi slamniki kmetov in kmetic, ki so se kopale v dopoldanskem soncu, se ustavil v Bologni in se čez uro zaril v Apennine, kjer ga je zajela noč. Bilo je jutro, ko se je za uro spet ustavil v Firencah in potem dan in sonce na nebu, ko je puščal za sabo Arezzo in stare rimske gradove in je že sonce umiralo na gotski katedrali v Orvietu, ko je zbežal mimo in je bil večer, ko je obstal na rimski postaji. Nepretrgoma se je vozil Martin dva dni in eno noč. Nepretrgoma so bile roke ukovane in priklenjene za klop. Orožniki so se pogovarjali, on pa je molčal. Samo dvakrat je poprosil kruha in trikrat vode. Še zmenili se niso.

Iz vlaka so ga pripeljali v avto in potem v Trastibero v Regina coeli. Peljali so ga k sodniku. Nobene besede ni več razumel. Zameglilo se mu je pred očmi in je padel. Pobrli so ga in ga peljali v celico. Ko so mu odvili okove in jih sneli, je iz gnojnega zapestja padla na sivi tlak kaplja krvi. V roke so mu potisnili hlebec starega kruha. Roke pa so bile mrtve, prsti modrikasti, zapestje gnojno. Hlebec mu je zdrknil iz rok in se zakotalil po tleh.

Bil je v Rimu. Ko je bil otrok, so ga v cerkvi učili, da je Rim sveto mesto in da je tam papež, Kristusov namestnik.

V celici je bil polmrak. Naslonil se je ob steno in se zamaknil v ozko lino, ki je visela pod obokom. Nobene luči! Le svetla lisa. Medla in šibka, kakor že zdavnaj pozabljen spomin.

*

Sam je bil v celici. Čez dan je gledal skozi lino, kako so minevali dnevi, ponoči pa se je njegov pogled razsekal ob jeklenih križih, kakor je bilo tam zunaj razsekano sivo nebo.

Tako je Martinu minila pomlad. Videl je, kako se je na platanini veji pred oknom razrastlo brstje v široko listje. Drugega zunaj ni videl. V celici so stene zagorele in od oboka je padalo gosto soparno vzdušje. Tako je potekalo poletje. Platanini listi so orumeneli. Sedaj jih je bilo samo še pet. Spomladi jih je bilo sedem. Dva je objedla gosenica. Martin je takrat mnogo premišljal. Ni vedel, ali bi se odločil za gosenico ali za listje. Oboje je imel rad. Ni mogel doumeti, kako eno življenje uničuje drugo. No, neke poletne noči je nevihta odnesla gosenico. Martin je preštel liste in rekel: „Zdaj jih je še pet. Ti so varni. Ampak gosenice ni...“ Minilo je poletje. Vsako noč je en list odpadel. Veter jih je trgjal. Stene so postajale hladne. Prešla je jesen. Vsi listi so odpadli. Platanina veja je štrlela mimo okna kakor pohabljená roka brez prstov.

Tako je umiralo leto in umiral je on. Njegove močne mišice so splahnele. Obraz je shujšal in pobledele. Čelo so preorale globoke brazde. Obrvi so bile namršene. Lasje so mu segli čez tilnik. Široke prsi so se zožile.

Včasih je hropelo v njih in pognalo Martina v kašelj. Pljunil je, a ni pogledal. Nečesa se je strašno bal. Da bi on, Martin, bruhal kri. Ne, tega ne. Saj je še močan. Večkrat se je dvignil in se z rokami uprl ob sivi, vlažni zid. Uprl se je kar tako, da je preskušal svojo moč.

Ob večerih pa je bil žalosten. Ko so zunaj zazvonili zvonovi, se je stresel. Včasih je obstal sredi celice, strmел skozi mrežo v košček neba in pil glasno zvonjenje. Včasih pa so se mu napele mišice, dvigal je dolgi koščeni roki kvišku, da so mu rokavi padli čez lakti, in vlačil kakor bi zvonil. Tudi govoril je takrat; polglasno, sam s sabo:

„Kdo zvoní, kdo zvoní pri nas? Kdo zvoní, ko mene ni? In naš zvon je pel. Čez vsa brda je šel njegov glas. In vsi so vedeli: Martin zvoní.“

*

Zima.

Med zidovi je mraz.

Martin sameva.

Tih je. Že dolgo ni spregovoril besedice. Oči so mu postale motne, čelo mračno. Vse dni sloni ob steni in strmi predse.

Tisti dan so se po kosilu odprla vrata. V celico je stopil ječar. Dal je Martinu majoliko terana, hleb kruha ter rekel:

„To vam pošilja žena!“

„Žena!“ je zamrmral Martin in strmел.

„Primi!“ je velel ječar.

Martin je počasi stegnil roki in prijel v levico majoliko, v desnico pismo, hleb pa je stisnil na prsa.

Tona mu je vse to poslala in mu napisala pismo:

„Moj Martin!

Liter terana ti pošiljam za nocoj, da boš vedel, da je božič. Rada bi ti ga več, pa ne morem. Pri nas doma je sneg in burja. Ker ni tebe, zvonim sama, zjutraj, opoldan in zvečer. Takrat se skoro zmerom zjočem. Še nekaj, Martin. Enajst nas je zdaj doma. Vsi smo zdravi. Zadnji, ki ga še videl nisi, je Martin, kakor si ti, moj Martin. Vsi te težko pričakujemo in vsi te pozdravljamo...“

V desnici je držal Martin pismo, v levici majoliko terana. Bil je miren, samo prsti so vztrepetavali. V glavi mu je šumelo. Vse je plesalo pred njim. Vrata so se nekam odmikala. Vse štiri stene so hitele v daljavo. Obok se je dvigal. Tla so se potapljala.

Martin se je stresel. Dvignil je majoliko in jo približal razboljenim ustnicam. Nagnil je. Pil je. Izpil je do dna. Zdelo se mu je, da pije kri svoje kraške zemlje. Zaduhal je vonj po brinovih jagodah, po borovi smoli, po kamenitem kraškem vinogradu.

Ko je odtrgal posodo od ust, so bile ustnice rdeče in na bradi se je lesketala majhna rdeča kaplja.

Široko je odprl oči. Vrata so prihajala vedno bliže. Bila so ogromna, tako ogromna, da bi lahko pobegnil skozi ključavnico. V ključavnici pa je tičal ogromen ključ. Umikal se je vratom. Zadel je ob posteljo in se sesedel. Črne oči so se ujedle v pismo.

„Najmlajši, ki ga še videl nisi, je Martin, Martin kakor ti, in cerkovnik bo. Zvonil bo, zvonil. Najmlajši — — — in Frence — — — in Tone — — — in Janez — — — Vsi bodo zvonili dan. Dà, dan — — — dan — — —!“

Martin je govoril pridušeno. Ustnice so mu trepetale. Lasje so se mu usipali čez obraz, čez izsušena lica. Skozi nje je sijalo dvoje vročih oči. Žgala so v vrata, ki so se mu zopet bližala.

„Ne, ne!“

Skočil je s postelje in zdrvel po celici. Majal je z glavo in krilil z majoliko in s pismom po zraku.

„Kdo bo zvonil? Kdo bo zvonil? Enajst jih je. Kruha ni!“

Z majoliko se je trkal po prsih in hropel:

„Za nocoj mi pošiljaš, Tona, za božičnico. Kje si? Tam zunaj pred vrati? V tem predmestju? Tu, v Rimu? V Trastiberi? Strmiš v to zidovje? Enajsti je s tabo? Enajsti — — — enajsti — — —!“

Obmolknil je in se naslonil ob steno. Zastrmel je znova v pismo in mirno govoril:

„Za nocoj, za sveto noč, ko je tam pri nas sneg. Sneg. Rad bi bil v snegu. Vse je belo, vse. Ves Kras, vsa dežela. Kdo ve, ali se bo tudi to zimo zrušil zid pri brajdi. Če ne bo zametov in hude burje —? Božič je. Naši sedijo doma krog ognjišča. Nič nimajo prižgane luči. Samo žerjavica jim žari v obraze. Teran pijejo. Saj ga nimajo veliko, ampak nocoj, ko je božič, je buča na ognjišču in roma iz roke v roko. Kmalu bo polnoč. K polnočnici pojdejo. Vsi. Kmalu se bo zamajal zvon. Že zvon — — — zvon, zvon.“

Martin je spet vpil in begal po celici:

„Nobenega zidu ni več. Vse stene so se razrušile. Obok se je dvignil nad nebo, tla so padla pod zemljo. Zdaj lahko grem na gmajno! Zvon, zvon!“

Zakrilil je z rokami in se zagnal proti vratom.

Z vso težo svojega telesa je zadel ob hrastovino. Prstena majolika se je zdrobila. Črepinje so zdrknile ob vratih na kamenit prag.

Martin se je stresel in okamenel. Roke so mu padle mrtve ob telo. Stegnil je prste. Najprej je padel na tla ročaj majolike in zarožljaj. Potem je padlo pismo. Po belih črepinjah so polzele kaplje terana.

Martin je onemel.

Vrata so se odprla. V celico je stopila truma ječarjev. Martin se je zdrznil in planil proti oknu. Tam se je ustavil, dvigal roke kvišku in vlačil, kakor bi zvonil. Gledal je ječarje, se nasmehnil in dejal:

„Zvoní!“

Močne roke so ga pograbile in ga priklenile na posteljo.

*

Še dolgo v noč je Martin vpil. Proti jutru pa se je pomiril in zaspal. Zjutraj so mu odvzeli železni oklep. Zdravnik ga je preiskal in ukazal:

„Peljite ga na zrak!“

Odrpli so mu vrata.

Martin je stopil na mračen in tih hodnik. Čez ograjo je uprl pogled na spodnji hodnik, ki je bil dvajset metrov pod njim.

Dvignil je glavo in pogledal ječarja.

Ječar je plašno odskočil.

Martinove koščene roke so se ujedle v železno ograjo.

Zavihtel se je.

In — od sten je odjeknil samo še poslednji krik.

PORTUGIŠKI SONETI

ELIZABETA BARRETT - BROWNING

Iz angleščine prevedel Alojz Gradnik.

31

Ti prideš! Vse je povedano brez ene same besede.
Tako stojim pred tvojimi očmi, kakor stoji v opoldanskem
solncu deca, ki ji srca trepetajo skoz razžarjena
veka od neslutene, a prekipevajoče notranje radosti.
Glej, grešila sem v svojem poslednjem dvomu, ali vendar
se ne kesam za svojo krivdo; prej za izgubljeno
priliko, da sta mogla stati tako, samo za hip, drug
poleg drugega, brez vzajemne utehe. Ah, ostani
tu pri meni, v moji bližini in kakor golob me obstri
s svojimi krili! In če bi moje bridkosti zopet
vzkipele, kljubuj jim z vedrino svojega velikega srca:

zasloni s svojimi božanskimi odlikami te moje
misli, ki trepečejo brez njih liki ptičke
brez perja, prepuščene dobroti milega neba.

32

Ko je po tvoji prisegi ljubezni solnce prvokrat vstalo,
sem zahrepenela s pogledi k mesecu, da razveže
te vezi, ki so se zdele prezgodaj in prenašlo spete
za trajno zvestobo. Srca, ki na prve oči vzljubijo,
sem mislila, se skoro nasitijo. In ko sem se tako
presojala, se mi je zdelo, da nisem ustvarjena
za takšnega moža ljubezen! Bolj sem bila podobna
razglašenim in obrabljenim goslim, ki bi dober
pevec z njimi ne maral pokvariti svojega speva;
v naglici jih zagrabiš, a jih odložiš ob prvem
neubranem glasu. Nisem bila krivična proti sebi,
ali sem storila krivico tebi. Ker pod mojstrovo roko
vzvalové popolna sozvočja tudi iz pokvarjenih glasbil
in velike duše morejo v istem vzgonu snovati in ljubiti.

33

Lè, zovi me z mojim otročjim imenom! S tistim
imenom, na katerega sem kot dete pridirjala
od nedolžnih iger, pustivši v nemar nabrane jegliče,
da sem mogla gledati v obraz, ki mi je že s pogledi
svojih oči dokazoval, da sem mu draga in mila.
Zdaj pogrešam tiste jasne, nežne glasove, ki prestreženi
in spojeni z neoskrunjeno godbo nebeško, me več ne kličejo.
Samo molk je na grobu, ko kličem in kličem Boga.
Zato daj, da bodo tvoja usta naslednik tistih, ki so zdaj
brez življenja. Z rožami, nabranimi na severu, dopolni
venec na jugu in spoji s to ljubeznijo iz mojega

detinstva to mojo sedanjo do tebe! O, le zovi me s tem imenom, jaz pa, to ti prisegam, predragi, ti odgovorim z istim srcem in ne bom odlašala.

34

Z istim srcem sem rekla, ti bom odgovorila, s katerim sem odgovorila njim, ko me boš klical s tistim imenom. — Ah, praznega obeta! Mar je to isto, isto srce zmedeno in razrvano od razporov življenja? Prej, ko so me klicali, sem ti rekla, da sem urno zavrгла svoje cvetke ali pretrgala igro in stekla in odgovorila s smehljamem, vzcvetenim na mojih licih v zadnjem hipu, ki me, pokoren, ni več zapustil. Ali zdaj, ko tebi odgovarjam, puščam pasti težke misli v to pretrgano samoto. In vendar, moje srce se vrača k tebi — preudari kako — ne morda k delni, marveč k vsej moji sreči. Položi svojo roko nanje, o predragi, in priznala bom, da nobena dečja noga ni tako urna kot moje krvi toki.

35

Če se zavoljo tebe, predragi, vsemu odrečem, ali boš za povračilo ves moj? Ali zares ne bom nikoli pogrešala kramljanja in blagoslova domače hiše in običajnega poljuba, ki se daja in sprejema, in ne bom presenečena, ko bom dvignila svoje oči in bom videla nove stene, nov pod in novo domačijo? In ali boš hotel izpolniti to mesto poleg mene, ki ga zdaj zavzemata dve ugasli očesi, prenežni, da bi se izmenjali? O, kako težka izkušnja! Če je muka zmagati ljubezen, še večja je muka bolest. Vse to izpričuje. Ker bolest je v resnici ljubezen, združena

z bolestjo. Ah, toliko sem trpela, da meni ljubiti ni lahko. Ali ljubi me — hočeš? Odpri na široko svoje srce in sprejmi v to zavetje vlažna krila svoje golobice.

36

Ko sva se prvokrat srečala in se vzljubila, nisem si domišljala, da gradim svojo usodo z mramorjem. Ali sem mogla verjeti, da bo trajna ta ljubezen, nihajoča med bolestjo in bolestjo? Ne, zgrozila sem se, nezaupna za sleherno svetlobo, ki se je zdela, da mi zlati pot pred menoj in sem se bala še ob prst se opreti. In če sem tudi bila posihmal vsa vedra in poguma, mislim, da je Bog hotel, da bi se moj strah ponovil. — O ljubezen, o zvestoba — in bi se bala, da se te sklenjene roke razvežejo, da najin vzajemni poljub pade med naju liki neznana stvar, čim bodo moja usta zledenela. In naj ljubezen laže, če bi zavoljo dane prisega izgubila en sam žarek radosti, ki ga je obljubila zvezda življenja.

37

Odpusti, ah odpusti, predragi, da si je moja duša od vse te božanske sile, ki je v tebi, in ki te v nji spoznavam, izobrazila samo podobo iz peska, spremenljivo in drobljivo. Daljna leta, ki niso čutila tvoje oblasti, iznenada so se umaknila in prisilila moj valujoči razum, da se je uklonil njih dvomom in njih bojaznim, da je slepo pozabil na čistost tvojega lika in izpačil plemenito tvojo ljubezen z nevredno potvorbo: prav tako sem ravnala, liki brodolomni pagan, ki se je rešil v pristan

in da počasti svojega zaščitnika, morskega boga,
postavi kip delfina s puhajočimi škrkami
in štrlečim repom na velikih vratih templja.

38

Ko me je prvič poljubil, je poljubil samo prste
na tej roki, s katero pišem in od tistihdob
je ta moja roka bolj čista in bolj bela —
kesna za pozdrave sveta, ali voljna na poziv:
„O čujmo!“ ko govoré angeli. Prstana od ametista
ne bi nosila očitnejše za moje oči, nego ta prvi
poljub. Drugi je presešel v višini prvega,
iskal je čelo in je napol zgrešil pot in polovica
se je izgubila v mojih laseh. O predragoceno
darilo! To je bil krst ljubezni, ki sem ga prejela
s posvečujočo sladkostjo še pred moje ljubezni
kronanjem. Tretji, na mojih ustih, je bil ovit
v sovršeno veličastvo škrlata in odtlej sem zares
se vznesla in sem rekla: „Moja ljubezen, moja duša!“

39

Ker imaš vso oblast in ti je dana milost,
da vidiš skozi to mojo krinko in še preko
nje (vso obledelo od dežja, ki so z njim leta
jo udarjala) in spoznavaš pravo podobo moje
duše, te tužne in trudne priče mojega življenja
teka — ker tvoja ljubezen in tvoja vera vidi
skozi prividno mrtvičnost strpljivega
angela, čakajočega na svoje mesto v novih
nebesih — ker ne greh, ne bol, ne kazen božja
ne smrti sosesčina, ne vse moje napake, ne tisto,
kar me navdaja z gnusom do vsega, če samo sebe

motrim — ker te vse to ne odvrča od mene —
predragi, o pokaži mi, kako naj te obsujem s svojo
hvaležnostjo, kakor me ti obsipaš s svojo dobrotu.

40

Ah, res, ljubezen je, ki prešinja ta svet od konca
do kraja. Ne, nočem tajiti ljubezni, ki to ime
zasluži. Čula sem o nji govoriti že v svoji rani
mladosti in odtelej ni minulo toliko časa,
da bi rože, takrat utrgane, več ne duhtele.
Muslimani in djauri mečejo robce na nasmeh
in za solze nimajo sočutja. Polifema beli zob
zdrkne od orehu, če je po dežju njegova lupina
pregladka. In še mnogo laže spremeniš to stvar,
ki ji je ime ljubezen, v srd ali pozabljenje.
Ali tvoja ljubezen ni takšna, o moj predragi.
Vem dobro, ti moreš čakati tudi ob bolesti
in boleznih, da se duša strne z dušo in misliš,
da je še vedno prerano, ko drugi kriče: „Prepozno!“

41

Zahvalna sem vsem, ki so me ljubili v svojih
srcih, s hvaležnostjo in ljubeznijo, ki klije
iz mojega. Globoko se zahvaljujem vsem, ki le za hip
so postali ob zidovju moje ječe, da bi čuli mojo
glušeco godbo, preden so šli dalje, sleherni po svojem
poslu, na trg ali v tempelj, kamor moj glas
ne seže. Ali ti, ki si svoje božanske umetnosti
glasbilo spustil k svojim nogam, ko je moj glas
medlel in padal in me je stok davil, da bi čul,
kar sem jecljala skoz svoje solze — o povej mi, kako
naj se ti zahvalim! Ah, če bi mogla svojega srca

prekipevajoče misli vsejati v bodoča leta,
da bi izzorele v jasne besede, in poslati
ljubezni, ki ostaja, pozdrav ljubezni, ki odhaja!

42

„*Moja bodočnost ne bo moja posneta preteklost*“,
tako sem napisala nekoč, in misleč, da mi stoji
ob strani angel varuh mojega življenja,
ki bo potrdil te moje besede s pogledom prosečim,
uprtim v beli božji tron, sem se okrenila,
in glej mesto njega sem uzrla tebe, ki nisi nesoroden
angelom v svoji duši! Tedaj sem izmučena od dolgega
trpljenja sprejela tvojo tolažbo, ko so iznenada,
pod tvojim pogledom iz moje romarske palice
pognali zeleni listi, okrašeni z jutrnjo roso.
Zdaj ne iščem več posnetka svojega življenja
prve polovice. Zapuščam tu te liste, ki jih je dolgo
razmišljanje zvililo. Napiši nov epigraf moji
bodočnosti, moj angel novi, nepričakovan tu na zemlji.

43

Kako te ljubim? Daj, da ti razodenem kolikerno.
Ljubim te z vso globino, širino in višino, ki jo duša
moja more doseči, ko čuti, da je izpred oči
izgubila zemljo, med mejami Bitja in idealne Milosti.
Ljubim te ob slehernega dneva najskromnejšem
opravilu, ob svitu solнца in brljenju sveče.
Ljubim te svobodno, kakor tisti, ki se bore
za Pravdo, ljubim te čisto, kakor tisti, ki beže
od Slave, ljubim te s strastjo, s katero sem prenašala
svoje prejšnje tuge in z vso vero svojega detinstva.
Ljubim te z ljubeznijo, ki sem mislila da mi je

umrla s svetniki, ki sem jih izgubila. — Ljubim te
z vzdihom, s smehom, s solzami, z vsem svojim življenjem!
In če Bog tako hoče, še bolj te bom ljubila po smrti.

44

Predragi, mnoge rože si mi prinesel, utrgane
v vrtovih, skozi vse poletje in vso zimo,
in zdelo se je, kakor da so zrastle v tej zaprti
sobi in da niso pogrešale ne solnca, ne dežja.
Tudi ti, v imenu te najine ljubezni, prejmi v povračilo
te misli, ki so tudi vzcvetele tu notri
in ki sem jih v toplih in hladnih dneh izrula
iz mojega srca cvetnjaka. Zares, te gredice in hladnice
so vse preraščene z grenkim plevelom in rutico
in čakajo tvoje pletve; ali glej, tu je šipek,
tu bršljan, vzemi jih, kakor sem jaz tvoje rože
prejemala in shrani jih, da ne ovenejo. Naj si tvoje
oči verno zapomnijo njih barve in sporoči
svojemu srcu, da so ostale v moji duši njih korenine.

FRANCOSKI VOJNI ROMANI

J E A N L A C R O I X

O d vsega začetka se je zdelo verjetno, da bodo taki dogodki, kot jih je sprožila vojna, morali spraviti na dan celo kopo talentov. Pisatelji so bili mobilizirani, prvič se je kaj takega zgodilo. Naloga „pismarjev“ iz ozadja je bila, vzbujati patriotizem in dvigati duha. Ker pa je bila ta naloga v vseh vojujočih se deželah lahka, častna in dobičkarnosna, se ji tudi francoski pisatelji niso odrekli. — Bolj zanimivo pa je dejstvo, da so vsi mladi pisatelji, ki so bili dovolj stari za orožje, tičali v raznih armadah in neredko celó v prvih vrstah. Čeprav je bilo mnogo takih, ki so znali iztakniti ne kdo ve kaj nevarna mesta, na kakršna so včasih oblastva postavljala intelektualce, je bilo vendar tudi dokaj takih, ki so živeli življenje navadnega vojaka in so, kakor je pel Pellerin,

nosili puško
in v taborišču spali.

Iz dotika z vojno, to najstrašnejšo in nad vse pristno stvarnostjo, je kajpada vzniknilo nešteto romanov. Zelo težko je izbrati najboljše. Kljub temu si je koj spočetka nekaj del pridobilo sloves, bodisi s svojimi odličnimi lastnostmi, bodisi s hibami, ki so bile prav različnega značaja.

Prvi vojni roman, ki se je blesteče uveljavil in si pridobil nagrado Goncourt, je bil Benjaminov „Gaspard“. Patriotizem, humor in konvencionalno slikanje fronte — edino to je bilo leta 1915. potrebno, da je roman ugajal občinstvu iz ozadja. Bojevniki pa gotovo ne bi bili nikdar spoznali svoje podobe v katerem izmed vojakov romana, ki so bili vsi prav tako neresnični kakor vojaki, opisani v dnevnem časopisju — sicer jih pa za mnenje tudi nihče ni vpraševal.

Vendar pa so prav bojevniki pripomogli, da je zaslovela druga Goncourtova nagrada iz vojnega časa: bil je to Barbusseov „Le Feu“, ki je za dolgo časa ostal francoski vojni roman v najčistejšem smislu besede. Zgodilo se je prvokrat, da je pisatelj s slovesom bojevnika in ugotovljenim pisateljskim darom realističnega in obenem nekoliko romantičnega kova zoperstavil konvencionalnim idejam o vojaku, ki se veselo bori v udobnem jarku in od srca lahko umira, vojsko polno blata in dežja, poživinja pod udarci granat, obupa in jeze, ki velja bolj ljudem iz ozadja kakor pa vojakom na nasprotni strani. V tem romanu so vojaki izrekli v pogosto izumetničeno sirovem jeziku misli, ki niso vsebovale kar nič tistega patriotizma in nacionalističnega idealizma, s katerimi so jih tako radi kitili junaki ozadja. Ko je fronta videla, da sta dobila njena neizmerna jeza in njen stud nad pobojem poseben izraz, je mahoma začutila, da ji je odleglo.

Toda večina vojnih romanov, ki so izšli še za časa sovražnosti, nima istega značaja kot „Le Feu“, kajti preveva jih do neke mere duh epopeje in zategadelj je neiskrenost v teh delih o sodobnih dogodkih neizbežna. Sicer je pa tudi cenzura dovoljevala objavljanje le takih del, ki bi mogla „služiti“ v takem smislu, kakor ga tej besedi dajeta kak podnarednik ali Babbit Sinclairja Lewisa.

Kar se tiče najmočnejših in najbolj iskrenih del, jih je publika le malo brala. Genevoixovi knjigi: „Sous Verdun“ in „Les Eparges“ nista imeli odmeva. Uspeh pa so imela dela, kot: Malherbov „La Flamme au poing“ ali Bertrandov „L'Appel du Sol“, romani, omadeževani z najstrašnejšo literarno pregreho, ki jo more označiti samo beseda „kič“.

Prišel je mir in z njim tudi svoboda priobčevanja. Leto 1919. je doživelo zmagoslavni uspeh romana „Croix de bois“ Rolanda Dorgelesa. Bil je docela dobrega kova. Frontniki so bili mnenja, da je pisan v tonu, ki ustreza resnici. Ni ga bilo v njem vojaka, ki bi umiral s krikom „Vive la France!“. Vojaški argot je zvenel docela pristno; to je pričalo, da

ga je pisatelj nekoč tudi sam govoril v prednjih jarkih. Mimogrede povedano, je nacionalistični in nekoč za vojno navdušeni del publike požiral takele rečenice: „Beži no, vojne bodo zmerom na svetu . . .“ in pol genljive pol humoristične slike tistih nizkotnih trenutkov, ki jih „navzlic temu“ človek doživlja na bojišču.

Dorgelesov roman je imel še večji uspeh kot „Le Feu“.

Skoro na isti mah je pesnik in zdravnik Duhamel objavil svoji „*Vie des Martyrs*“ in „*Civilisation*“, v katerih je pokazal obratno plat vojne: ambulance, bolnišnice, kjer šivajo konje, da jih pošiljajo spet nazaj v areno. Izmed listov teh knjig veje močan dih usmiljenja in genotja. Vojjaški zdravnik se joče: nikoli še kaj takega; res da je bil pesnik in književnik. Dejansko je v njegovih slikah zelo določna in spretna umetnost; včasih čuvstveni nemir, ki je lasten Duhamelu, napolnjuje vso pozornico.

Toda tista doba ni bila ugodna za vojne romane. Založniki so se soglasno izgovarjali: „Publika ne mara ničesar slišati o vojski . . .“ (cf.: Jolinon: *Valet de gloire* etc.). In zares, sedem ali osem let romani, ki kaj pomenijo, niso vojni romani. Ko je „*A l'ombre des jeunes filles en fleur*“ izpodbil nagrado Goncourt Dorgelesovim „*Croix de bois*“, je de Montesquiou pikro pripomnil, da Proustov roman zatemnjuje sence junakov. Seveda ni nobenega dvoma o tem, da v vojni literaturi ni bilo nič takega, kar bi bilo moglo odtehtati Prousta.

Leta 1928. pa je prevod Nemca *Remarquea* doživel silen uspeh. Široke mase občinstva so ga požirale, lotili so se ga kritiki. Posledica je bila, da so založniki zavohali izpremembo v literarni modi in znova začeli izdajati in ponatiskovati vojne romane. Genevoix in Pezard sta doživela novo izdajo. Nadelova knjiga „*Sous le pressoir*“ je bila prevedena v angleščino. Beli dan so zagledale knjige, kot: Stephaneova „*Ma dernière relevé au Bois des Carmes*“ ali Chevaillierova „*La peur*“, za katere bi bila pisatelja leta 1918. prišla na vislice. Navedimo se „*La fleur au fusil*“ Galtiera Boissierea, pristno pričevanje o prvem mesecu vojne.

V teh rokopisih, ki se objavljajo, je mnogo šare in navlake. Toda v isti mah je neki Francoz, profesor v Ameriki, J. N. Cru po imenu, objavil o francoskem vojnem romanu monumentalno študijo, ki je nad vse pomembna. Naslovil jo je „*Temoins*“. S čudovito natančnostjo in vestnostjo proučuje francoske vojne romane in spomine ter si pri tem zadaja dvoje vprašanj: ali avtor pripoveduje, kar je videl — ali je videl, kar pripoveduje, in ali se more ponašati s strašnim naslovom pričevalca. Njegova knjiga je nekakšna morilna igra. Podkovan z izkušnjo treh vojnih let v pehoti, kjer je kot narednik poveljeval vodu, je izsledil J. N. Cru sleherno napako in puhlo besedičenje. Še več, zamahnil je celo

po tistih delih, ki so imela najtrdnejši sloves, po „Le Feu“ na primer, v katerem je opazil, da avtor ni bil tak vojak, kakor bi človek mislil; zamahnil je tudi po „Croix de bois“, katerih avtor je vse bolj pisatelj kot pravi pravcati frontnik, ki robota in juriša.

Njegova metoda je zelo preprosta. Kadar J. N. Cru hoče ugotoviti, je-li pričevalec verodostojen, analizira s skrajno gorečnostjo najmanjše, pa kljub temu najsnovnejše podrobnosti: tako se ljudje na fronti niso oblačili, tako niso govorili, jedli, umirali . . . Malo je knjig, ki bi bile ušle njegovim kritikim (n. pr. Genevoixove in Pezardove). Skoro vsem je dokazal laž, in sicer tisto, ki je najbolj diabolična: laž iz ničemurnosti.

Zdi se, da je Cru naletel na malo razumevanja. Pisatelji bojovníki so mu vsi skupaj vrgli v obraz svoje pohvale in odlikovanja, kakor da bi to bil kakšen dokaz. Toda le malokateri se mu je postavil v bran s svojo vojaško knjižico.

Pomen njegove knjige je torej v tem, da je pokazal, kako se literarna vrednost knjige ne krije z njeno pričevalno vrednostjo in da se tudi resnični zanos ne krije z resnico.

Najvišja literatura pa nikdar ni izven resnice in stvarnosti. Tolstoj, ki je napisal „Vojno in mir“, je v lastni osebi doživel vojno.

Knjige o vojni, vojni romani, se morajo torej deloma šele napisati, če sploh more roman kedaj podati sintezo tega, kar je bila duša — če se sme tako reči — vojaka, ki je več ko leto dni preživel na fronti.

(Iz rokopisa prevedel J. Prezelj.)

PISMO, KI GA JE PISALA ŽENSKA

FRANCE BEVK

Ne zamerite mi — tako berem v pismu, ki leži pred menoj — teh vrstic. Pismo, ki ga je pisala ženska, porečete. Dà, morda je v njem preveč solzavosti in naivne radosti. Morda. Toda — kako naj pišem drugače, kot sem čutila? Bodi že kakorkoli. Ko ga boste prebrali, ga raztrgajte in vrzite v ogenj. Če ga ne boste brali, boste tako storili isto. Vseeno mi bo, saj tega ne bom vedela. Nocoj, to noč vem in čutim le, da moram povedati vam vsem, četudi tega morda nikoli ne boste izvedeli, kako sem po dolgih dneh samote in otožja nekaj posebnega doživela. Zame nekaj posebnega, a vam se bo morda zdelo smešno. Pa na to še misliti ne maram. Žalost je rada sama, a radost kriči in poje. In ne vprašuje, če se ji ljudje smejejo.

Še danes ta dan sem bila strašno žalostna. Za to nisem imela nika-kega vnanjega povoda. Toda notranji povodi so stokrat bridkejši. Ležé

na duši kakor venec trnja in se ne dajo odstraniti. Zjutraj, opoldne in zvečer. In še v noči.

Ko sem se popoldne vrnila iz šole, sem žalost prinesla že s seboj. Sedla sem k oknu svoje sobe, položila roke v naročje in strmela na travnik, ki se vleče za hišo. Nekaj dreves, ki tvorijo gaj, pa potočič, ki ga deli, me — ne vem, zakaj — spominja na slovensko zemljo. In morda še reka tam zadaj, ki šumi med skalami. Prav zato, ker šumi in se peni kakor naše reke. Vse drugo mi je tuje.

Pogosto se mi ranjeni pogled odvrne od pokrajine in se razgleda po stenah, ki sem jih bila našla gole, ko sem prišla. Sama sem jih okrasila. Poleg pokrajinskih fotografij sem razobesila portrete slovenskih pesnikov, ki sem jih bila v teku let izrezovala iz časnikov in jih hranila. Na najvidnejše mesto sem obesila sliko svoje rojstne hiše. Med cvetočim drevjem na zelenem griču slamnata streha in rdeča okna. Akvarel, ki sem ga bila sama napravila kot dijakinja. Ponosna sem nanj, dasi vem, da za druge nima nikake vrednosti. In še slovenske knjige, ki stoje na komodi. Ni jih mnogo, nekatere sem že petkrat prebrala. Večino pesmi znam na pamet. In jih vedno znova prebiram. Nimam časnikov ne revij — kje naj bi jih dobila? — popolnoma sem odtrgana od slovenskega kulturnega življenja. Včasih mi pride čudna misel: ali se še tiskajo knjige v naši besedi? Moj Bog! Te knjige, ki jih imam, se mi zde kdaj pa kdaj spomeniki izumrlega jezika, ki ga edina še znam, a nimam nikogar, da bi z njim govorila.

Pogled na travnik s potokom, na stene s cenanimi slikami, na zaklade naše besede me je večkrat razvedril. Proč, žalost! Tega dne me ni mogel razvedriti. Prebujal mi je nasprotno vse bolesterne občutke, ki so me obhajali v tem kraju od prvega do tega dne. In še daleč nazaj. Sedé na stolici, sključena v dve gubi sem podoživljala še trenotek mladostnih sanj, ko sem sveto verjela, da so nekatere stvari v človeku in zunaj človeka nedotakljive. Dà, potem je prišlo drugače. Življenje mi je dan za dnem trše dokazovalo, da je hudič močnejši od Boga. Človek ima eno samo čelo, ki je prešibko, da bi se moglo upreti vsemu svetu. In eno samo srce; še najslabše je prečisto, da bi samo sebe zatajilo.

Tako sem nekega dne stala v vlaku na goriški postaji in čakala, da me popelje na jug. Hlinila sem hladnost, posmehljivost, da bi ne izdala svoje notranjosti. Nekih občutkov, ki sem jih le podmolklo čutila, sem se jasno zavedala šele, ko je vlak vozil čez Sočo in nisem več videla ljudi na postaji. Še dobro se spominjam, bil je jesenski večer, solnce je pravkar zahajalo in mavrično gorelo na oblakih, nad Vipavsko dolino, nad robovi Trnovskega gozda. Še sem gledala skozi okno. In tedaj mi je bilo nenadoma, kakor da se mi je srce nekam zapletlo, zavozlalo in

se s slednjim sunkom vlaka trga od te zemlje, od Krasa, od Vipavske doline, od Gorá, od Brd, od Furlanske ravnine in od hribovja nad Čedadom. Ne, moja bolečina ni bila namišljena, tudi ni bila zgolj duševna, tudi fizična, čutila sem jo po vsem telesu. Ne vem, s kakšnimi čustvi so drugi zapuščali domovino. Le to vem, da teh najčistejših, a hkrati najbolešnejših občutkov nikoli ne bom pozabila.

Stala sem ob oknu, stala. Na mojo dušo je legalo vedno težje, me dušilo v grlu in me stiskalo za srce. Branila sem se solz. Nastala je noč. Domovina je ostala daleč nekje v jutrnji zarji. Mimo vlaka so vršele ognjene iskre. Bile so ko napete žice, ki so mi kazale nazaj, nazaj... Vlak me je vozil neznano kam.

Bila sem vsa izmučena, ko sem prišla na mesto. Bolj duševno ko telesno. Šele, ko sem s kovčegom v roki stala na postaji, sem se zdramila iz neke omotice in se razgledala. To je moje novo življenje? Kakor da mi leži na dlani ko pikapolonica in si ga ogledujem. Vas je bila v solncu, v solncu polja, vinogradi, rjava pobočja. Saj morda ne bo tako hudo, sem si mislila. Toda bolj ko sem se bližala vasi, bolj se mi je dozdevalo vse tuje. Poznam čustvo človeka, ki pride kot potnik v kak tuj kraj, občuduje romantiko, a že naslednjega dne odide po nove vtise. Jaz pa moram živeti tu, če hočem sploh živeti. Že sem čutila, da se mi duša nikoli ne bo mogla privaditi. Tako sem bila zmedena, tako polna čudnih občutkov, da bi zajokala in se zasmejala.

Zaprta sem se v sobo, hotela sem biti sama, sama. Ne, ne jočem se rada in za vsak nič. Z malimi izjemami je bil vsak jok važen mejnik mojega življenja. Tako tudi ta. Ko sem se izplakala, sem se čutila olajšano, a ne docela potolaženo.

Okrasila sem si sobo, med njene stene sem poskusila pričarati vsaj košček domovine. Nato sem se razgledala. Ne da bi se ne bila hotela vživeti v novo življenje, se hotela zamamiti z vtisi sebi v dobro. Saj mi je bilo vse novo in zanimivo, kot bi bila odprla živo ilustrirano knjigo o tujih krajih in jo brala. Otroci, ki me gledajo z bistrimi očmi, me kličejo za „maestrino“; rada jim imam, dasi se skoraj ne razumemo, ker ne znam narečja. Če le pobožam njihove glavice, mi je laže. In ljudje s svojimi posebnimi navadami, ki jih spoštujem; naivni, prenaivni, „dobri ko kruh“, kakor se glasi njihov izrek. In pesmi in plesi, zemlja v solncu in mehke noči... Toda vse to mi ni moglo ubiti spomina na slovenske vasi.

Sčasoma, ko so mi prvi vtisi in zanimanja obledela, ko sem se privadila kraju, ljudem in otrokom in je postalo življenje iz dneva v dan enako, sem s sladko bolečino v srcu vedno bolj mislila na dom. Hkrati pa sem občutila strašno samoto. In jo občutim še danes. Sama, sama,

grozno sama, ko da visim v praznem prostoru. In nato tista strašna žeja po slovenski besedi. Ne vem, če jo je že kdo občutil tako, kakor jo občutim jaz. Kdaj pa kdaj me spravlja v tako žalost, da se zapiram v sobo in se mi še solnce zdi bridko. V takih trenutkih postajam strašno otročja. Sama s sabo govorim. Sama se vprašujem, sama si odgovarjam. Stene me poslušajo. Stene se mi ne smejejo. Morda me razumejo globlje, kakor bi me mogli razumeti ljudje. Le sama sebi se smejem, kadar se zavem svojega početja. Ali sem znorela? Dà, še danes, še danes. Še sedé na stolíci, strmeča na travnik, na potoček, na drevje, sem glasno ponavljala svoje misli. Pomagati pa si ne morem. In prav zaradi žeje po slovenski besedi pišem tudi dnevnik. Nikoli ga nisem pisala, a zdaj mu vsak večer zaupam svoja doživetja in občutke. Tako se pogovarjam. Dà, to imenujem pogovor. Nad nekaterimi stvarmi se danes zgražam, ko jih berem, tako sem bila odkrita. Ne bi jih mogla, ne smela ponoviti. Dnevnik bom sežgala, da ne pride komu v roke. In vendar mi bo žal zanj. Ne zaradi vsebine.

To je v glavnih obrisih vse, kar sem ta čas doživela in občutila. Vse, kar sem danes popoldne podoživljala v mislih, kakor da polagam račun o svojem življenju. Ko sem prišla do konca, mi je bilo, kakor da stojim med prepadom. Tako me je stisnilo za srce, da bi bila zavpila. Biló je prvič, da sem začrtila življenje. Čemu živim? Le za hip. Že sem se prestrašila.

Ven moram, sem pomislila. Na zrak. Vzela sem Cankarjevega Kurenta — godba njegovega jezika mi je strašno všeč — odšla sem od doma. Da bi bila sama, popolnoma sama, sem krenila po travniku, ob potočiču, čez nizko pobočje, na katerem so rasle breze. „Med borovjem temnim mlada breza rase“, sem se spomnila Jenkove pesmi, ki sem jo nekoč s solzami v očeh deklamirala v šoli. Krenila sem čez železniški nasip. Na drugi strani so ležala polja, za poljem se je vlekel ob reki dolg, ozek pašnik. Na njem so se pasle ovce. Bosonog pastirček je na skali sedé igral na svirel. Pesem je bila zategla, otožna. Postala sem in poslušnila — četudi me ni spominjala naših gorá, mi je dobro dela.

Krenila sem po stezi, ki je tekla ob nasipu. Nič več nisem videla vasi. Imela sem občutek, da hodim po daljnem, tujem kraju, odrezana od sveta. Odprla sem knjigo in brala. Brala sem glasno, bolje: pela sem. Nato sem zaprla knjigo in oči. Pred menoj so ležale domače vasi, logi in polja, bele ceste so tekle na vse strani. Bilo mi je sladko, a hkrati grenko do solz in ironičnega smeha.

Odprla sem oči. Siva, jesenska pokrajina, nebo na rahlo prepreženo z oblaki. Šla sem dalje. Bila sem sama, nikjer ni bilo videti človeka.

Grabila me je želja, da bi šla daleč, strašno daleč, nekam na konec sveta. Bila sem lahka, brez misli, kakor da vsa plavam v neki namišljeni sladkosti.

Ne vem, koliko časa sem hodila. Na eni strani se je vlekel železniški nasip, a na drugi strani je šumela reka. Za reko se je prožilo položno, pusto, neobljudeno pobočje. Kraj je bil vedno bolj samotnen. Dolina se je ožila, kakor da nekje tam v dalji zapira reki pot.

Nenadoma sem obstala. Pred menoj je stala čuvajnica. Na pustem pobočju je bil prekopan in ograjen laz, v njem je rasla zelenjad in nekaj mladih dreves. To ni bilo nič posebnega, a me je vendar čudno prevzelo. Takih lazov sem videla doma premnogo, a tu še nobenega. Zdel se mi je tako slovenski, tako topel in domač, da sem nehote pobožala ograjo.

Steza je peljala tik za čuvajnico. Že sem se hotela vrniti, a me je zamikalo, da bi videla še ostali del doline, ki jo je zakrival kucelj s hišico. Pred čuvajnico sta skakala deček in deklica in se igrala s psičkom. Deklica je bila svetlolasa in sivih oči, a deček, ki je bil manjši, črnikast, le obraza sta si bila podobna. Ko sta me zagledala, sta pustila igro in strmé obstala. Ščene pa je zabevskalo in se mi zagnalo pod noge.

„Tiho, cucček“, sem mu rekla slovenski. „Ta, ta! Glej ga! Tako majhen, pa tako hud!“

Otroka sta za trenotek razširila oči in se spogledala. Nato se je deklica okrenila na peti in planila v vežo.

„Mati! Mati, tu je gospodična, ki govori slovenski.“

Bila sem tako presenečena, da sem obstala ko ukopana. Na prag je stopila ženska in me gledala. Bila je še mlada, a zajetna, ruto je imela zavezano po brisko, roke si je brisala v predpasnik. Zdelo se je, da se me ne upa ogovoriti.

„Vi ste Slovenci?“ sem vprašala negotovo.

„O, Bog pomagaj,“ se je ženska na vsa usta začudila, „odkod ste se pa vzeli? To bo moj mož vesel.“

Tak je bil pozdrav. Tako prisrčnega, iz dna duše prihajajočega še nisem doživela. Ne vem, kaj je bilo zame večje, presenečenje ali radost.

Kajpak, morala sem vstopiti in sestiti. Otroka sta me zijaje, z zanimanjem opazovala. Zanju bom za vedno „gospodična, ki govori slovenski“. Pes me je obvohal. Gospodinja je bila vsa zmedena, ko da je stopil Bog v hišo. Ni vedela, s čim bi mi postregla.

„Nič, nič,“ sem ji rekla, „samo govorimo, dajmo, govorimo!“

V eni sapi sva vpraševali in odgovarjali. Kako, da smo tu? Kdaj smo prišli? Kako živimo? V nekaj minutah smo vedeli vse. Vsaj v glavnem. Tudi njen mož je bil prestavljen. Doma govorijo slovenski, a sicer

do tega dne še niso srečali človeka, da bi se z njim pomenili po domače. To tako dobro dene. Le mož pozna nekega sodnega uradnika v bližnjem mestu. Obljubil je, da jih obišče, a do danes ga še ni bilo. Dolgčas jim je. Pa mož je že star, že dolgo čaka upokojitve. Upa, da jo bo dobil, nato se vrnejo v Gorico, kjer imajo hišo in nekaj zemlje.

Bili smo si ko stari prijatelji, ki so se po dolgem času zopet sešli.

„Čudno smo raztreseni“, sem se ozrla po zahajajočem solncu.

„Počakajte mojega moža“, mi je prigovarjala Brika. „Saj se vam ne mudi. Ne bo dolgo, da pride. Kričal bo, če izve, da sem vas pustila oditi.“

Dà, čakala sem. Ni me bilo strah trde noči. Saj je res kmalu prišel. Črnkasti možiček je že imel nekaj sivih las, lica so mu bila upadla. Z majhnimi očmi je prodiral veselo, nekam globoko v človeka. Usta, v katerih mu je manjkala zob, so se mu sama po sebi smejala. Ko je izvedel kdo sem, se mu je smejal ves obraz, še ramena. Ne, saj skoraj ni mogel verjeti. Iztegnil je roke, kot bi me hotel objeti. Punčka pa mu je v eni sapi pripovedovala, da me je ona odkrila.

Ostala sem pri večerji. Točneje: pri pogovorih, večerja je bila postranska reč. Saj se komaj spominjam, da sem tudi jedla. Čutila sem se vso prerojeno.

„Tako je z nami“, se je železničar z muko otepal narečja, kakor bi se bal osmešiti pred menoj. „Ko sem bil prestavljen, mi je bilo, kakor bi mi bil kdo porezal vse kite. Nisem cigan, da bi se klatil po svetu. Moj oče je bil kmet, že iz mlada sem mislil samo na to, kako bi si pridobil nekaj zemlje in hišo. Štedil sem, še oženil se dolgo nisem, da se mi je želja izpolnila . . . No, dà! Saj ste opazili, da še tu obdelujem zemljo. Ne iz potrebe, iz veselja. In da bi bilo bolj po domače. Morda ne bo dolgo, ko bom zopet videl naše kraje in živel v svoji hiši . . . Kako dobro je, da smo se našli“, si je mel roke. „Tako blizu smo si . . .“

Bilo je že pozno, ko sem se poslovila. Najrajši bi bila ostala. Kajpak, še se bomo videli. Železničar me je spremil do doma. Vso pot mi je živahno pripovedoval o tem in onem, a jaz sem ga poslušala le napol. Bila sem navrhana nečesa sladkega, za nekaj dni neskončno bogata.

Sedela sem v sobi in podoživljala vsako izgovorjeno besedo. Napisala sem dnevnik, a še mi ni bilo do spanja. Zahotelo se mi je, da bi napisala še to pismo. Napisala sem ga. Vam vsem, da boste vedeli za mojo radost, četudi je morda ne boste razumeli in se mi boste smejali. Da bi jo bolje doumeli, tudi samote in bridkosti nisem zamolčala, dasi rada skrivam solze.

Pismo sežgite, da ne pride komu v roke. Bolje je tako.

ANDREJEVA IZPOVED

RUDOLF KRESAL

Zdaj že dolgo vem, da sem izgubil vse sanje in da si čaram v svoji Zbedi nedosegljive svetove. Dnevi se izgublajo v nemirne noči, da pridejo jutra, polna grenkobe in še večjega obupa, brez nasmeha, brez sonca. Nikogar ni, ki bi mu stisnil roko, nikogar, ki bi me pozdravil. Še nekaj let, potem zapadem tem zidovom in dan pozdravi mrtvo telo. Križ tam gori v sivem polju mi izpije kri. Vse misli dajem njemu, njegovemu sivemu polju, ki je dan, moj dan.

*

Moja duša dolgočasje ne pozna. Srce se je že davno umirilo. Zakopano v teh zidovih ne pozna več ne sovraštva ne ljubezni. Zato je le še misel gospodar mojega telesa. Le tedaj, kadar se spomnim sonca in sebe v njem, mi zavre kri, klečim na vlažnih kamenitih tleh — in kolnem, kolnem, kolnem.

Potem se spomnim Silve, zadnjega živega človeka, ki je šel od mene nekaj trenutkov prej, preden mi je zavel hlad teh mračnih zidov.

Tudi ta zadnji človek je mrtev. Silva. Umrla je isti dan kakor jaz. Le njen grob se ne odpre nikoli več. Jaz pa umrem še enkrat — takrat se razmaknejo zidove moje ječe.

*

Dan pred jutrom moje in njene smrti sem jo nepričakovano srečal. Prismejala se mi je naproti in me glasno pozdravila. Sprva je nisem mogel spoznati. Sijalo je sonce, da je cesta bila kakor posrebrena in mi je jemala vid. Silva se je neprenehoma smehljala in me izpraševala to in ono. Potem je dejala, da sem se hudo izpremenil.

To me je spravilo k zavesti. Spoznala me je takoj, kljub temu, da sva v teku dobrih dveh let govorila le trikrat. In vselej sem bil hudo izpremenjen. Tedaj le še senca. Razmršeni lasje so mi padali na čelo in senci. Globoko vdrte oči in upála lica so govorila o prečutih nočeh in o gladu. Moja koščena postava je kakor štrlela iz tal. Zaradi svoje slabe zunanosti sem bil zelo v zadregi. Ona pa kakor da ni bila ničesar opazila. Smejala se je in govorila in mi venomer stiskala roko. Za spoznanje se mi je zdela postarana, bila pa je lepša kakor kdajkoli poprej. Strmel sem vanjo in se skušal nasmehnuti. S prsti leve roke sem nestrpno vil košček papirja, tramvajski listek. Morda je opazila mojo zadrego. Izpustila je roko, mi vzela listek, se prestopila in dejala:

„Dajte, da se še jaz poigram. Ali se pogosto vozite?“

„Ne“, sem ji odgovoril. „Danes se mi je hudo mudilo. Izvedel sem za neko službo in stopil na tramvaj. Šlo je za tovariša.“

„Za tovariša? — Ne za vas?“

„Tudi zame! — Če ste že tako radovedni!“ — sem ji trdo odgovoril. In da bi zabrisal mučen učinek svoje neotesanosti, sem naglo dostavil:

„Prišel sem prepozno!“

Silva se je nehala smejati. Nekaj časa sva stala molče. Potem je ona spet izpregovorila:

„Ali me lahko malo spremite?“

Ne da bi bila čakala mojega odgovora, je krenila na drugo stran ceste in mirno nadaljevala:

„Oprostite, vendar zdi se mi, da je za vas tako boljše — da niste priklenjeni na stol in na uro. Vas si drugačnega, kakršni ste, res ne bi mogla misliti. Pred dvema letoma ni bilo z vami prav nič drugače, kakor je danes. Ali se spominjate, da sem vam prvič dejala, kakor tja v en dan, med smehom, da se ustrelite. Mislila pa sem resno. Namreč ne, da se ustrelite, ampak da se boste ubili, ker se neprenehoma ubijate.“

„Ali ni to najdostojnejši način, spraviti sebe s svetá v blagoslovljeno zemljo?“

Silva se je bolešno nasmehnila in sklonila glavo.

„Najdostojnejši način? — Potem sem jaz zelo dostojna!“

„Vi?“

„In še marsikdo!“

„No, potem morda svoj način še kdaj izpremenim, če je toliko dostojnih ljudi!“ sem ji z glasnim smehom dejal. „Vi ne veste, da imajo ljudje o meni zelo nedostojno mnenje!“

„Se mi zdi!“

„Mislim, da sem prav slišal: zdi se vam.“

„Dà. — Zakaj mi nič ne pišete? Hotela sem vas obiskati.“

„Bi me ne našli. Moja soba sprejme samo na smrt utrujenega. Zato vam nič ne pišem. Nikomur ne pišem. Pisma so izdajalska. — Pa saj vam — Silva — ne more biti veliko do mene!“

„Mudi se mi“, je dejala in obstala. „Ne, vam res ni veliko do mene!“ — Ustnice ji je obkrožal žalosten nasmeh. „Zvečer sem prosta. Ali mi hočete delati družbo?“

„Zakaj ne. Tudi jaz sem prost! — Dobite me v moji stari kavarni!“ sem dejal hladno.

„Še zmerom hodite tja?“ je vprašala začudeno in mehko, kakor da je bila povsem preslišala moj hladni glas.

„Dà, še zmerom hodim tja. — Pridite! Pričakoval vas bom!“ sem ji dejal in se nehote doteknil njene roke. „Jaz pridem tja že ob pol devetih. Navadno sem ob tej zgodnji uri edini gost!“

„Tem bolje. Toliko vam moram povedati. — Na svidenje!“

Gledal sem za njo, dokler jo ni zagrnila gruča ljudi. Ves čas sem mislil na njene nekdanje besede, naj se ustrelim. In zdaj mi je bilo, da bi se razblinil, ker nisem mogel biti dober niti ž njo, s to angelsko dušo, ki je bila v telesu, vrednem milojske Venere. Kaj jo je vodilo k meni, k mojim praznim dnevom, k mojemu življenju, ki me je v črnem obupu gnal o mraku na zakotne ceste beračit? — Kaj?

*

Obljubljala se mi je huda noč. Huda zaradi tega, ker nisem ničesar bolj sovražil kakor pogovore z ljudmi, ki sem jim kdaj razkril del svoje duše in so se vpili vanjo. In Silve sem se bal, zelo bal. Vsa njena nešteta pisma so bila pisana le srcem. Jaz pa že davno nisem več imel srca, v sebi nikake ljubezni. Povsem iznenada me je zaradi tega sestanka obšla nerazumljiva zloba, ki mi je zagrenila ves večer in me pribila na križ mojih ur. Sicer pa je morda vsak človek toliko zloben, kolikor more biti, in moje stanje v tistih dneh, obup nad samim seboj, je nemara le prav malo dodalo k moji zanikrnosti in zakrknjenosti. Pravim: morda, ker vem, da če bi bilo v meni le malo sonca, le malo mirnega življenja, bi bil Silvo objel, se ji srečno nasmehnil in šel ž njo v hribe, odrešit svojo in njeno dušo. — V meni pa je bila tema. Nasičenost vsega, le sovrašтво, ki je zmagovito šlo svojo pot v spoznanju, da česar nedostaja meni, nedostaja — vsem, le da se tega manj zavedajo.

In prav v tistem času sem o sebi slišal sodbo, da moram biti po vsej priliki nemalo zloben — da sem v tej zlobi strahotno preračunljiv duh, ki mu je vse na dláni in se z ljudmi rad poigra, le zato, da uživa njihovo leno miselnost, vprav blazno potrpežljivost, strahopetnost in lagodnost — da sem nevaren sanjač in svojeglavec, ki mu je treba iti s poti.

Bilo mi je vse na dlani. Kakor prebujena zver sredi noči je človek, ki nima ničesar.

Tako sem pričakal Silvo.

Zakaj mi njene besede niso dale v roke samokresa? Dvoje duš bi bilo rešeno groze, ki me je razodela, razgalila, meni in vsemu dala izraz zločina.

*

Prišla je z istim srečnim nasmehom, s katerim sem jo bil srečal popoldne. Na sebi je imela črno žametasto obleko, ki se je tesno prilegala k telesu. Ovalni, otožni obraz je izdajal, kljub smehljajočim se ustnicam, madonsko resnobo. Ob pogledu na njeno telo, ki je bilo videti kakor iz

črnega kamna izklesano, in na izraz njenih velikih, temnih oči, ki so ji temni lasje dajali čudovit čar, sem za nekaj trenutkov pozabil nase in na vso sedanost razen Silve. Ali natakarev hripavi glas je pregnal tudi te edine odrešujoče trenutke in me spravil v okolico, v kateri sem prebil pol svojega življenja. Umazane stene, mastni divani, polomljeni stoli, razbito zrcalo in bilard so se mi zakrohotali v obraz, da sem se kakor zločinec odmaknil od Silve in plašno pogledal predse. Silva me je skrbno vprašala, kaj mi je. Ali mi je slabo? Pobleдел da sem. — Sledila mi je, kakor mati bolnemu otroku.

„Ne, ne“, sem ji kolikor mogoče veselo odgovoril. — „Le za vas mi je težko v tem prostoru. Bojim se, kaj porečete . . .“

Ona pa ni videla ničesar. Iz oči ji je sijala tiha sreča.

„Vesela sem, da sem z vami!“ je dejala. — „Ali ste hudi?“

„Ne!“ sem iskreno odgovoril in ji hvaležno stisnil roko. Rad bi ji bil dejal, da ne morem biti vesel, ker je ona sledila moji želji, da ne morem biti, a da bi bil rad vesel, ker sem ž njo. Toda v prsih sem čutil kamen, ki je rasel od minute do minute, počasi izpodrival človeka, ga vsega okamenel, mu pustil le razum, le spomin, da je nekoč bilo drugače, da bi zdaj moralo biti tako, kakor je bilo takrat, ko je srce krvavelo ob prvi razočarani ljubezni. V tej zavesti sem se z nasmehom zastrmel v natakarja in dejal, da bi se rešil te sentimentalnosti:

„Stavim, da bo prevrnil stol!“

Natakare stola sicer ni prevrnil, pač pa ga je z vso silo sunil k mizi, da mi je vztrepetal vsak živec posebej. — Silva se je veselo zasmejala in pripomnila, da bi bil kak razglašen klavir boljša zabava.

„Potem bi pa prav gotovo ne bila zdaj tukaj. — A zadnji čas je res vse narobe. Nov gospodar je. On in tale natakare sta znešena menda iz vseh vetrov. Moral se bom preseliti. Človek naroči kavo in dnevnik — a namesto kave in dnevnikov vam sede na mizo črno laso dekle kakor duh in se zahihita, da porcelan zazveni. — V lep kraj ste zašli, Silva!“

„To bi mi morali prej povedati!“ je odvrnila rahlo očitajoče in je zardela kakor mak. „Kajne, ko pridejo ljudje, potem odideva!“ je prošeče nadaljevala in me že vnaprej hvaležno pogledala.

„Dà, kmalu. Če vam je prav, pojdeva na izprehod. Noč je lepa.“

„Rada! — Ali vam smem nekaj reči?“ me je vprašala in sklonila glavo nad skodelico, da je skrila nasmeh.

„Kdo ve?“ sem ji odvrnil.

„Prav taki ste kakor v svojih pismih.“

„Silva, kakšen, povejte!“ sem planil z besedami v njo. — „Kakšen, povejte!“

„Tako — čudni — ne morem vas razumeti. Zdi se mi, da nenehoma samo o eni stvari premišljujete. Vse drugo vam je — skoro odveč. Mučite se, da bi se nečesa osvobodili, tistega premišljanja o — svetu. In potem — ničesar ne znate skriti, mislim, da se ne znate pretvarjati — pa vas kljub temu ne razujem!“

„Jaz se nikoli ne pretvarjam.“

„Bo res!“ je pritrdila in smeje se dostavila: „Ko bi se vi vsaj malo znali pretvarjati, vsaj malo, prav malo,“ je šepetala, „bi bilo bolje . . .“

Zadnje besede je izrekla komaj slišno. In čeprav jo je dušila bolečina zaradi mojega miru, nepremičnosti, hladu, se je vendar smehljala. Tedaj sem pomislil, da jo bo ta njen vse preveč angelski nasmeh konec koncev ubil. Tako čist je bil, vsa njena duša je bila v njem. Spočet pred leti ob srečni uri zanjo in zame, gojen v tisti obupni podeželski samoti, kjer ji je otrokova duša ves svet, mora ugasniti v mestu. V tem je smrt. Mesto in jaz, ki sem meščan, ki se sučem dan za dnem med nešteti, za dušo in srce opeharjenimi in z dejstvi nuje, kakršnekoli, obitimi ljudmi, jo varava, jo varava tisočkrat bolj, kakor vara ona samo sebe s svojim zapravljenim svetom. Zakaj midva ubijava vse, ker nama ni do tega trenutnega življenja, ona pa ne ubija ničesar razen samo sebe, in vendar, morda je njena duša večja od duše tega mesta in moje . . .

Z dotikom svoje roke in besedami:

„Tako zamišljeni ste!“ me je vzdramila.

„Saj nisem. Mislil sem na vas. In nase tudi . . .“

„Kaj?“

„Ko bi bili tu, v mestu, bi bilo meni morda bolje. Ne bi bil tako vase zaprt, bi kdaj s kom govoril, se mu razkril, se rešil, se na kak način zavaroval pred samim seboj. Ali zdaj je prepozno, vse zamujeno. Tam sem, kjer moram biti. Prišel sem tja, kamor sem priti moral. — Pustiva to. Kako je vam, tam med vašimi hribi?“

Vzdihnila je in sklonila glavo, da so ji gosti kodri padli na čelo in senci. Telo se ji je streslo. Skrila je obraz v dlani in se premagala. Z bliščecimi se očmi je pogledala kvišku. Nehote sem se nasmehnil. Vsa njena lepota in vsi spomini, ki mi jih je ona obujala, me niso mogli spraviti iz mojega sveta, me niso mogli več premagati. Bil sem grôb, sebi bolj kakor njej, ki sem se ji pokopaval, a je še upala, nad menoj pa je že jokalo življenje.

Grobovi ne žive za sebe.

Nekoč sva šla vsaksebi, prvo uro, ko sva se srečala: ona v hribe, jaz v votle skale. Kako bi mogla pozabiti tam v samoti le en sam še tako bežen poljub, le en sam še tako bežen pogled. In zdaj prihaja v mesto, na gladke, spolzke, ravne ceste, med votle skale, iz svoje samote v trušč

in vrvenje množic, in ne more razumeti, da so ljudje tu ubiti, v kamen ukleti, le z eno mislijo v sebi, ki je kletev. Jaz sem tu pred njo le kolikor toliko pravilno delujoč mehanizem, katerega delo je ostro določeno, le njemu umljivo. Ko bi se znal vsaj malo, prav malo pretvarjati — bi bilo — bolje. Dà, dà! — A potem ne bi bil igralec na svoji ploskvi, bil bi kakor bramanski svečenik v rimski cerkvi, ne bi bilo vse tiste sile, ki dá tragediji — konec.

Le majhno, neznatno laž naj bi bil storil. Ona bi jo bila sprejela v tisti uri kot živo resnico, se žejna sklonila k studentu in pila, pila — strup, ki bi jo čez nekaj časa pričel ubijati, ji izsušil srce.

Takrat sem si očital zlobo, ker sem v svoji praznoti hotel biti vsaj na en način človeški, hotel sem vztrajati pri njej vsaj nekaj ur, da je nisem pognal kakor ponujajočo se žensko od sebe in ji ubil duše. Očital sem si zlobo, pa je bila le muka iskanja, kako rešiti njo in sebe slepih nad. In vendar, še zdaj se mi zdi, da sem bil zloben. Ali sem bil ali nisem bil?

*

Čas je bil že blizu polnoči, ko sva stopila na ulico. Nebo je bilo oblačno in sopara je bila neznosna. Zdaj pa zdaj je izza temnih, podečih se oblakov posijal mesec in mrliško pobarval cesto. Za Silvo pa je bila noč mrtva. Govorila je o sebi, s trpkim nasmehom o svojih hribih.

„Ali tam med mojimi hribi pa je navsezadnje le lepše!“ je trmasto končala in se uporno zastrmela v temo.

„Jaz tam ne bi mogel živeti!“ sem dejal.

„Vem! Za vas je mesto. Te vaše votle skale. Iz oči vam gledajo, iz vsake vaše besede odmevajo. V vsaki vaši kretnji je čutiti njihov hlad, njihovo grozo. Mesto se je vpilo v vas, vas razdrlo in zgradilo novega človeka, ki je daleč od vse prirodnosti. Sicer pa vas razumem. Med množico je človek bolj sam kakor med hribi. Tiste tihe samote tam gori vi ne bi mogli prenesti. Okrog vas bi vpil v svojem večnem miru vsak kamen. Tu pa je le nemo strmenje. Hiše strme. Ceste strme. Ljudje strme. V tem strmenju se mora človek obsoditi v samoto, da ne pade, da se ne razblini v nič. Tu so le besede, votle, prazne besede. Za vsako misel je treba neskončnih ovinkov, da enega izmed stotisočev ne zadene preostro, ne poruši te skupnosti, v kateri drug drugega nič ne poznate, se nečete poznati, se ubijate zaradi enega samega koraka. Tu so vse misli tako same kakor so sami ljudje. Človek tu nikoli ničesar ne osvoji. Vse je kupčija. — Hribi pa postanejo kar čez noč vaši. A tudi jaz ne ostanem dolgo med njimi. Tudi mene je zajelo strmenje, da prisluškujem pridruženemu krik, da se že izgubljam kot neznatno kolesce v tem stroju, iz katerega raste vsebina časa. In vsemu ste krivi vi, ki ste mi vsadili kal babilonske misli. Morda vas prav zaradi tega nisem — pozabila . . .“

Nekoč sem moral zelo veliko govoriti. Bilo je v tisti silni mladosti, ko se človek ne bije z vetrnimi mlini, ampak sam s seboj in z vsem svetom. Nekoč sem moral biti ves drugačen, nisem bil ne drugim ne sebi grob. Vse to, o čemer je Silva govorila, je bilo moje, tako moje, da se mi je vsa nekdanja živa mladost povrnila. Hotel sem govoriti tako kakor ona, kakor sem govoril nekoč, ali kdo ve kje so ostale vse besede, vse misli. Nekdanja čuvstva so me davila.

Bil sem že drugačen človek. Pa saj je bil le trenotek povrnitve v neko mladost, ki je drvela od spoznanja do spoznanja in ki je Silvi bila le tuj svet — meni pa smešen, iznenada, joj, kako smešen.

Le babilonska misel me ni zapustila. Moj greh, ki mi je dal čas, da morem o njem nemoteno premišljati . . .

*

V vsem njenem početju je bilo nekaj brezumnega.

Ustavila se je šele pred vrati sobe, se krčevito oprijela moje roke in zašepetala:

„Tako se nečesa bojim . . . Še nikoli . . .“

Od nekod se je začul glas avtomobilskega signala.

„Mesto! — To je mesto! — kjer ponoči ne smejo tuliti psi, kjer tulijo signali! — Včasih je tudi mene strah!“

Odprl sem vrata in vzdihnil.

*

Sobo je preplavila zelenkasto modrikasta, skoro bela mrzla svetloba. Človek je bil v njej kakor v ledenici.

Od stropa je visela na tenki žici velika, prosojno žareča krogla kakor kepa ledu.

Silva je odložila plašč in se plašno ozrla okrog sebe.

„Led, povsod led!“ je zašepetala. — „Kakšno luč imate?“

„Električno!“

„Zakaj pa se smejete?“ je vprašala, ne da bi pogled odvrnila od luči.

„Saj se ne smejem!“ — In se res nisem bil smejal.

„Ne? Zdelo se mi je!“ je mrzlo dejala. „Povejte, koliko porabite toka?“

Tedaj se smeha res nisem mogel ubraniti. Saj ni bilo v njenem glasu prav nič smešnega. Morda pa v njenem strmenju, strahu, v tistem praznem občutku, ki ga ima človek v tuji sobi. Zasmel sem se, da bi ji pregnal tesnobo. V tistem trenutku pa mi je šinila v glavo misel, da me po toku vprašuje zaradi cene. Dejal sem ji kolikor mogoče zaničljivo, naj ne skrbi, da je tok zastoj! Gospodinja da je z menoj dobra, zelo dobra!

„Sedite vendar! Divana vam ne morem ponuditi. Pri meni je kakor v vagonu tretjega razreda!“

„Dà. Zakaj imate tako prazno? — Tega nisem pričakovala!“ je govorila in sedla k mizi.

„O meni se marsikdo zmoti. Nič se ne pretvarjam. To razočara.“

„Mislila sem . . .“

„. . . da boste našli več romantike!“

„Ne razumem vas!“ je mračno dejala.

„Ni treba! Čemu?“ — Venomer mi je bilo na smeh zaradi njenega razočaranja, da sem le s težavo izgovarjal. Bog si vedi česa je bila pričakovala v moji sobi, kako se me je v njej predstavljala, med naslanjači, preprogami, divani, s toplo in mrzlo vodo, s prednjo sobo in služkinjo in s kopalnico — so se mi podile misli druga za drugo. Gledala me je, kakor da me vidi prvič. Čez nekaj časa je mirno dejala:

„Vedeli ste že vnaprej, da mi zaigrate burko!“

Nato je sunkovito vstala in se hotela obleči. Stopil sem k njej in ji odvezel plašč. V meni je splahneval zadnji človeški občutek do nje. Samemu sebi sem se zazdel mrtev predmet, mehanizem, ki si sam ne more pomagati. Obvisel sem v svoji praznoti kakor jetik, ki se v težkem okovju ne more geniti. In tedaj sem si zaželel divana, mehkega naslanjača, lagotnosti. Moja soba pa je bila utelešen izraz vsega mojega življenja. V njej ni bilo ničesar. Vse si je bilo treba pričarati s silo premagovanja, odpovedi. Tedaj sem se v luči Silvinega pogleda prvič ugleдал v svetu, ki prav za prav ni bil moj, ki mi je bil vsiljen, v katerega sem se vživel iz sovraštva do njega, iz upora, da bi iz njega zrasel tisti otrok, ki je ob rojstvu imel ves svet, a so mu bile vzete, brž ko je izpregovoril prvo človeško besedo, roke. — Sédel bi bil k Silvi in ji pravil, pravil o tistem nedosanjanem otroškem svetu, o visoki lepoti človekove rasti. Ali jaz sem bil otrok brez rok, ki mu ni bilo dano ljubiti, ki ljubezni nisem bil poznal ne do nje ne do sebe ne do nikogar, kakor razbojnik, ki se ogne roži ob stezi in gre dalje s svojo bolečino, stisnjenih ustnic in trdih korakov za svojo usodnostjo.

Gledal sem Silvo, ki je mračno gledala predse in užival v njenem tihem, prosečem glasu: ali nimam druge luči. In šele potem, ko je ponovila:

„Andrej! Ali nimate druge luči?“ sem mrtvo vprašal:

„Zakaj?“

„Ta vaša luč tako močno sveti. Slepí. Vse je v njej tako prazno, tako mrzlo. Kakšen mir je pri vas. Tako kamenito je vse. — Pri vas ne more biti tako prazno — Andrej! — kaj ste storili — s seboj?“

Iz njenega glasu je bila vame tožeča groza. Poslušal sem in se opajal ob besedah kakor že leta in leta ne. A njena tožba se je v mojem prostoru sproti izgubljala. V praznem, gluhem prostoru, ki je bil le meni namen. Čez nekaj časa me je njeno gledanje stvari pričelo zabavati. Gledal sem jo, kakor da je nisem mogel razumeti — in zdaj pa zdaj mi je ušel nasmeh, ki ni bil dober.

„Zakaj me tako ostro gledate! Slišite!“ je vzkliknila.

Čutil sem, da mora v mojem pogledu biti nekaj zlohotnega. Veselilo me je, da se je tako povsem izgubila. Kakor da me je vprašala nekaj povsem drugega, sem ji smehljaje se odgovoril, da je že dolgo nisem videl, zato jo gledam. — „Razumete?“ sem dostavil in jo spet pogledal.

„Ne glejte me! — V tej luči ste podobni človeku, ki nima prav ničesar na sebi. Goli, povsem goli — pa vendar, to niste vi, tudi vaš glas ni vaš. — In — in, kakšna sem jaz. — Ah, prižgite svečo. Dajte zrcalo. Svečo, Andrej! — Ničesar ne vidim.“

„Saj ni treba gledati!“ sem mirno odgovoril. „Stvari se morajo očem same prikazati. — Kaj se vtapljate v misel, da pri meni nekaj ni v redu . . ., da je prazno, povsem prazno — in jaz duh!“

„Dà, dà, tako prazno — in vi zdaj niste vi.“

„V svoji sobi sem! Silva! — Ne pozabite, da je ta soba moj dom. Tak sem, kakršen je on. Morda zelo prazen — ali pa . . .“

„Molčite!“ je zaječala. „Ugasnite to luč, ki reže, reže do srca, da ledeni. Svečo!“

„Svečo? — Ali bo potem, če bo gorela sveča, soba kaj manj prazna? Ali je tam, kjer je veliko mraka, kaj bolj polno? Ali bo ob utripajočem plamenu prostor lepši, jaz ob njem manj gol, manj strašen, bolj usmiljen, vi mirnejši, bolj predani vas obdajajoči skrivnosti, času, ljudem — tej noči, ki je tiha kakor grob? — Umirite se in dajte meni, da si ustvarjam svet po *svoji* volji, dajte, da sem vsaj v svojem svetu gospodar. Kmalu se boste razgledali. Saj luč tako mirno sveti. — Doma, tam v hribih, imate gotovo še petrolejko. In tudi belih, golih — slečenih *sten* nimate! — Doma imate nedvomno vse polno starih slik, fotografij po stenah in po kotih polno skrinj in obešalnikov raznih vrst!“

„Jaz se tam med to ropotijo dobro počutim. Ničesar ne pogrešam v sobi. Topla je. Pri vas pa je hlad, smrt, ki muči. — Sicer pa, dajte meni, da sem v svojem svetu gospodar!“ je vzkliknila. — Čujete, vaša luč me slepi — a vi, vi — me ne morete — oslepariti!“

„O ne, tega res ne zmorem. Zakaj če bi to hotel, bi se moral potvarjati. Vi ste prav tako gospodar svojega sveta kakor jaz. Ali moj je močnejši, je jasnejši — slači duše tako, kakor se spodobi našemu času. —

Da vas ta moja luč slepi, je verjetno. Morda so temu krivi vaši očesni živci — ali pa vaš svet... A da vas nočem preslepiti, je dokaz moja luč. Sto sveč gori. Vam zadostuje samo ena. Glejte, kako je vaša sodba odvisna od prostora, luči in trenutka! Meni se hoče svetlobnega razkošja. Lahko si mislite, da sem bolan, celó blazen. Ali v svojem svetu se res ne motim. Vi ste prav tam, kjer sta bili vaša mati in stara mati. Meni pa se hoče zmage nad njima. Vam se zdi, da imate vse. Dà, ljubezen imate, ljubiti morete. Jaz pa spadam med tiste lutke, ki hodijo z uporom po svetu, nikoli mirne, nenehoma iščoče. — Hoče se mi BOGA. Kdo naj mi ga dá, če ne človek, sila njegovega duha. Zato pa sem tak strahotnež, da ljudi od sile rad mučim. — A kdaj pa kdaj — priznam — me zaradi tega objame čudna bolečina, ki mi jemlje vsako razsodnost, ki me sili v samomor. Pa to je le skrajna misel. Tudi v njej moram vztrajati. V svojem času vidim nujnost smrti, ki mi kot znanka v enačbi pomaga iskati neznanko bodočnosti. Bijem se, da tisti veliki del nas, ki živi od danes do jutri, ne pogine le v telesnem oplojevanju. Dejal sem: Hoče se mi BOGA. V tem hotenju posameznika morajo hoteti vsi. Vendar, dokler bo vsaka hiša muzej, dokler bo črv simbol jutrišnjega dne, ne more biti v svetu živega hotenja po najvišjem. Da je v moji sobi le ena stara skrinja — katere podoba bi vas mogla povesti v lepoto minulih časov, bi ne občutili najmanjšega hlada. En sam neznamenit rekvizit bi vas pahnil iz sedanosti v preteklost. Moja soba je le nekoliko neroden podaljšek ceste. Vendar zame ni neroden.

Silva si je z obema rokama podpirala glavo. Njeno mlado, vitko telo je bilo kakor okamenel vprašaj. Kljub vsemu — njena ženskost, plahost in otožna mladost so me zdaj pa zdaj zanašali v drugačen svet. Tam je bilo toplo, tam je bil smehlaj, mir, čudovit, velik mir, sveta tišina. Toda kladiva, ki so se v meni bila nekoč sprožila, niso nehala bítí.

V sobi je dihala dvoje mladih teles pod nevidnim batom. Molk noči je kakor tišina vročega dne žgal duši in ju vodil v labirint misli. Silva, stara žena minulih stoletij v pomladanskem oblačilu svojega dvaindvajsetega leta, se je v njem izgubljala.

Babilon je zmagovit.

Pred njo pa je sedél mrlíč minulih stoletij, živ mrtvec, ki je vstajal v novi čas in mu je edina luč — kos ledu — trgala zadnji ostanek krinke. Pred njo je sedél človek v tisočerihi odsevih preteklosti in ves stremeč v sedanost, z blodnim pogledom, bolnim od gladu in prečutih noči. Bil je kakor skrivnosten stroj, od davnin neizpremenljiv v svojem delu in hotenju, smrti in življenju enako dober sin. (Konec prihodnjič.)

O B Z O R N I K

NIETZSCHE KOT FILOZOF NEMŠTVA

Življenjska funkcija filozofije je v tem, da skuša človeško življenje v vseh njegovih vršitvah in oblikah spraviti do čim večje pojmovne jasnosti in s tem do čim večje trdnosti. In ker je ena izmed mnogih življenjskih oblik tudi narodnost, zato se filozofi trudijo, določiti ne le bistvo narodnosti vobče, ampak tudi „duha“ poedinih narodov. Taka razmišljanja najdemo o najrazličnejših narodih, spričo najnovejših dogodkov na Nemškem pa nas posebno zanima bistvo nemštva. O njem so razpravljali mnogi misleci; najuspešnejši v analizi, a tudi v kritiki nemškega duha pa je bil najslavnejši in najvplivnejši novejši nemški filozof Friderik *Nietzsche*.

Nietzsche se je mnogo bavil z zagonetko nemškega bilstva in po pravici se smatra za utelešeno nemštvo, saj vidimo na njem samem vse one poteze, ki jih je odkril kot značilne za nemštvo. Povedal je Nemcem najbridkejše resnice; silno ostre sodbe o njih so zlasti v njegovi rokopisni ostalini.¹ Nietzschejeva kritika nikakor ne izvira iz sovraštva do Nemcev, temveč iz njegove globoke ljubezni do lastnega naroda. Vojne proti Francozom 1870./1871. se je udeležil kot prostovoljni bolničar. Kmalu po končani vojni pa je doživel veliko razočaranje. Pričakoval je, da bo zmagovita in združena Nemčija posvetila vse svoje moči kulturnim nalogam, doživeti pa je moral, kako je bila v Bismarckovi dobi, ki jo imenuje dobo poneumnjevanja, vsa pozornost Nemcev posvečena vprašanju moči, bogastva in udobja. Zato je nejevoljno vzkliknil: „Deutschland, Deutschland über alles' je morda najbolj bedasta parola, kar jih je kdaj bilo. Čemu sploh Nemčija — vprašam — če noče, ne zastopa, ne prikazuje nečesa, kar ima več vrednosti kakor to, kar je zastopala katerasibodi druga dosedanja sila! Sama na sebi je Nemčija samó ena velika država več, ena abotnost več na svetu.“ To prvo razočaranje je izhodišče Nietzschejeve analize in kritike nemštva. Točne so naslednje njegove besede: „Kakor ljubi vsaka stvar svojo prisposobo, tako ljubi Nemec oblake in vse, kar je nejasno, nastajajoče, somračno, vlažno in zastrto. Vse negotovo, neizoblikovano, premikajoče se in rastoče čuti kot ‚globoko‘.“

Najbolj zgoščena formula za nemštvo, ki jo je podal Nietzsche, se glasi: „Nemca ni, on šele nastaja.“ V tem vidi Nietzsche vzrok, da so Nemci nedoumljivejši, obširnejši, protislovnejši, neznanejši, nepreračunljivejši, presenetljivejši, kot so drugi narodi samim sebi. V nemštvu je odkril veliko protislovnost. Znane Goethejeve besede: „Dve duši, oh, sta v mojih prsih!“ Nietzscheja ne zadovoljujejo, ker vidi v Nemcu mnogo več kot dvoje duš. Na ta način pojasnjuje dejstvo, da so Nemci edini v javnosti evropskega kulturnega kroga že tisoč let živeči narod, ki vzbuja pri svojih sosedih globoko in trajno vznemirjenost.

Čim bolj se je Nietzsche poglobljal v bistvo nemštva, tem ostreje in brezobzirneje so postajale njegove sodbe o Nemcih. V nemški neizvretosti je videl najprej nekaj mladega, krepkega in častnega v primeri s „starimi“ zapadnoevropskimi narodi in je upal, da bo nemštvo dalo človeštvu kaj nezaslišano velikega; pri poznejšem Nietzscheju pa je vedno bolj prevladovala bojazen za

¹ Prim. Fr. Nietzsche, *Die Unschuld des Werdens, der Nachlass I, II, 1931*, in E. Bertram, *Nietzsche, 1921*⁵.

evropsko kulturo zaradi nevarnosti, ki ji preti od nemške dionizičnosti. Imenoval je Nemce celó zaviralce kulture in zločince nad kulturo.

Če vemo, s kakšnim ponosom je Nietzsche gojil rodbinsko tradicijo, da so Nietzscheji potomci poljskih grofov Nickih, in da je svoj komplicirani in protislovni značaj razlagal z mešanico germanstva in slovanstva v svoji krvi, se ne bomo čudili, da je pojasnjeval tudi neustaljenost nemškega duha z mešanjem različnih narodov in ras. Pri tem pa ni mislil samo na Slovane, temveč tudi na druge, celó na predarijske sestavine v današnjem nemštvu. Po tej teoriji bi torej bili Nemci mešanica različnih sestavin, ki se še vedno niso mogle spojiti in zlititi, kakor n. pr. pri Francozih.

V odkrivanju nevarnih globin in vrtincev v nemški duševnosti Nietzsche ni bil prvi, temveč samo najuspešnejši in najbrezobzirnejši. Zato tudi čuvstva neugodja in trpljenja nemštva nad samim seboj ne najdemo prvič šele pri Nietzscheju, temveč n. pr. že pri Goetheju, samo da ju je Nietzsche v tem oziru najjasneje in najstrastneje izrazil, rekoč: „Dober Nemec biti, se pravi raznemčiti se.“ Iz hrepenjenja po skladnosti in izoblikovanosti je Nietzsche v svoji zadnji dobi zametaval vse, kar je značilno nemškega. Protestantizem, iz katerega je sam izšel, je tedaj označeval za kulturni zločin, pred nemško glasbo, za katero se je nekdam silno navduševal in v kateri je videl najvernejši izraz nemškega bistva, je sedaj svaril. Bil je ponosen na to, da je pisal nazadnje več v francoščini in latinščini kakor v nemščini.

Kakor Goetheju, je tudi Nietzscheju in vsemu nemštvu vrojeno mogočno hrepenenje po odrešitvi, ustaljenosti in harmoničnosti, ki jih vidijo Nemci že od nekdam v južnih deželah, pri Grkih in Romanih, v njihovem načinu življenja in v njihovi ustaljeni kulturi. Tja vleče Nemce neka neodoljiva sila.

Po tej prodorni in genialni Nietzschejevi analizi nemštva se ne bomo več tako močno čudili protislovnosti in kaotičnosti hitlerjanstva v katerem se samo na Nemcem možen način „druži“ pogansko germanstvo s krščanstvom, nasilstvo in socialna gesla, reakcija in progres. Vsaj nekoliko razumljivejšo nam je sedaj tudi dejstvo, da je dobil krmilo velike nemške države v roke vprav tak mož, kakršen je Adolf Hitler.

Presuniti pa nas mora globoka tragika nemškega duha, ki je v tem, da nemštvo — povsem v nasprotju z Goethejevim „Faustom“ — hoče dobro vsem, a rodi toliko zla sebi in drugim. Zavedati se tudi moramo stalne nevarnosti, ki preti nemški in vsej evropski kulturi zaradi nemške demonije. *M. Robič.*

KNJIŽEVNA POROČILA

Tone Seliškar: Nasedli brod. Roman v treh delih. Tiskovna zadruga v Ljubljani. 1932. 434 str.

V romanu „Nasedli brod“ se nam je Seliškar prvič predstavil v široki konceptiji, v velikem tekstu deloma iz naših razmer pred vojno, med vojno in po vojni, deloma pa iz vojne kot take, z doživetji iz nje v fronti in za fronto. Do zdaj smo ga poznali predvsem kot socialnega pesnika, katerega zbirka „Trbovlje“ ostane za vselej viden in važen mejnik v naši literaturi. Tako nam je tedaj Seliškar s tem romanom pokazal, da njegova pot nikakor ni zaključena, ampak da gre v šir in da je premaknil težišče svojega umetniškega opazovanja iz neposredno proletarsko-socialnega miljeja v malomeščanski

ambijent — tja tedaj, kjer se pri nas z nešteti prehodi in prelivih večeta in razhajata ta dva družabna razreda. In kdor pozna bolje in globlje ta prehodni pas med njima, bo lahko z zadovoljstvom ugotovil, da se je pisatelju posrečilo dojeti in prikazati nekaj prav značilnih potez iz tega sveta, ki nima niti svoje odrejene morale, niti kakega trdnega pogleda na življenje, temveč s konjunkturo razmer in časa tesno vezano asimilacijsko sposobnost pod enim samim zornim kotom: osebne, individualne koristi na prvem mestu. Vendar ta svet, ta družabni, na vse strani s prehodi povezani razred, ki reprezentira v Sloveniji še danes kot politični in socialno-družabni rezervoar slovenskega meščanstva tega navzven in navznoter, po vojni polagoma doživlja tudi v sebi samem proces razkrajanja in, če hočete, razvoja: da se v njem polagoma utrjujeta in sesedata kot meščanski vodilni element bankokracija in industrijski element, ki razvijata svojo, že čisto določeno politično moralo. Pisatelj se je tako zelo utopil v svet slovenskega malomeščanstva, da je njegovega glavnega predstavnika v svojem romanu, Justina Železnika, že kar opremil z neko določeno literarno filozofijo, ki jo je potem posplošil in raztegnil na povprečne, male ljudi sploh — poskus, ki vendar ne more zmerom in prav osvetliti kolektivno važnih gibanj širokih ljudskih množic. V drugem poglavju prvega dela romana nam namreč predstavi v romanu najbolj izdelano in najvažnejšo njegovo osebo, Justina Železnika, trgovca, vojaka, računskega podčastnika in povojnega špekulanta, z naslednjimi besedami: „Življenje, ki bi teklo preko teh listov, je tako življenjsko, da je Justin Železnik človek, kakršni smo vsi ljudje na svetu, zakaj v vsakem človeku, v vsakem poštenjaku, v vsakem zločincu, v vsaki mevži je nekaj dobrih in nekaj slabih živih lastnosti, ki dajo sliko in lice posameznikovemu življenju. Te navade ne tvorijo značaja ali karakterja, kajti povprečni vsakdanji ljudje značaja niti nimajo...“ Zdi se mi, da misli tukaj Seliškar na elementarno dane človeške lastnosti. Ali pa ni morda družba, njena sestava, tisti činitelj, ki odreja takim lastnostim, kolikor se ne javljajo anarhično in elementarno, pravec, da iz njih končno oblikuje le navade? In družabni milje ni enostaven, ni nekaj stalnega: v njem je toliko dinamike in nasprotij, da dovolj pestro izpolnjuje tragike, poraze, zmage, radosti in bolečine ljudi. Vendar pa je nad vse dragocena nadaljnja Seliškarjeva ugotovitev, seveda č ne pozabljam, da stojimo tudi še z obema nogama v malomeščanstvu: „da je zelo malo ljudi z izrazitimi, samoniklimi značajmi, s kakršnimi se pečajo literati, in pa to, da že koj v začetku povem, da Justin Železnik ni junak, ki bi se žrtvoval za svoj narod ali svojo ljubico, ni mož, ki bi se na smrt dvobojeval zaradi klofute, niti ni krepostnik, ki bi se dal sežgati zaradi svojega prepričanja. Navaden človek je, povsem tak, kakršne vse po vrsti srečavamo na cesti, v gostilni, v vlaku, na veselici, na planinah, na tekmah...“ Od te ugotovitve do umetniškega oblikovanja je potem le še en korak: najti v tej malomeščanski družbi vendarle vso pestrost in bogatost človeškega osebnega življenja. In baš tukaj se pokaže umetnik, kaj zmore. Seliškarju je to uspelo v tako veliki meri, da je njegov roman življenjsko poln in utemeljen. Dosegel je to s sredstvi, zaradi katerih ga po pravici uvrščamo med slovenske socialne pisatelje: s sredstvi stvarnega ugotavljanja dejstev, kakor so si sledila, bodisi na zunaj, bodisi v duševnosti ljudi, ki živijo v njegovem romanu, vedno pa vključujoč jih v sestav družbe in njenih nazorov. Samo tuintam stopi pisatelj v ospredje pred dogodke in kolotek življenja ljudi v romanu in izpove svoj nazor. In tedaj izpove svoje misli z vso resnobo zdravnika, ki je ugotovil bolezen družbe in ji

vendar ne ve temeljitega leka; kakor da je pregloboko pogledal v individualno razrvanost v romanu živečih ljudi, ki jim ne dá preko sebičnih, le zajedavskih oblik življenja. „Vsako bitje pa živi samo zase, samo sebi: poedinec zase, družina zase — nikjer se ne polni vrzel, ki se globi od življenja do življenja. Vse oblike so strnjene v to pogoltno miselnost . . . Vse je zgrajeno na zavisti, sebičnosti in požrešnosti, iz katerih izvira vse drugo: nasilje, prevara, hinavstvo, laž, sovrašтво, zgolj nečedne stvari, v katerih je človeštvo vkovano.“ Globoko pesimistična osnova sije iz pisatelja samega — doživel je pač vojno in to družbo sam. In mislim, da se ne motim, če izrečem slutnjo, da se je le iz take pesimistične osnove rodilo njegovo stališče do vseh teh ljudi, ki so „dobri in slabi obenem, brez značajev in vendarle po svoje junaki“ — ljudje, ki jih strašni, loveči mehanizem življenja meče po široki strugi naprej, da naposled izginejo, komaj opaženi, iz življenja.

Roman „Nasedli brod“ je prav za prav roman malomeščanske družine, odnosno malomeščanskega zakona. Zato stojita v njegovem ospredju dve osebi, Justin Železnik in njegova žena Ana. Okrog njiju je potem bolj ali manj narahlo, kot v nekaj zaslon, nanizal še troje družin, ki v različnih časovnih dobah posezajo v življenje Justinovega zakona: Železnikove, Dolinarjeve — Justinova žena Ana je Dolinarjeva — in pa kot nekako antitezo nesrečnemu zakonu Justina in Ane nekoliko preveč premočrtno idealizirani zakon Jošta, Justinovega prijatelja iz celjskih vojaških let, z Marto, sestro Justinove žene. Ali za tem ožjim, dovolj rahlim okvirom, ki izstopi ostreje in neposredno odločujoče za Justina in Ano le v prvem delu romana ob polomu Dolinarjeve hiše, se krepko in močno začrtano dviga čas, razmere, predvojni podeželski purgarski milje, vojna in njena strahotna realitika in povojna kaotična doba. Skozi te tri časovne dobe nas povede pisatelj z Justinom in ženo Ano, vedno vestno registrirajoč — dà, on registrira v dobrem, izrazitem pomenu besede — življenje tega zakona in njunih nosilcev. In ker je baš Justina Železnika najvestneje in najpopolneje zagozdil v časovna dogajanja, je njegovo življenje najbujneje očrtal in analiziral. Zato stoji Justin pred nami tako dovršen, da zapusti vtis popolne, žive slike človeka. Bistveno osnovo značaja Justina Železnika nam pisatelj predstavi še posebej takoj spočetka — čisto na kratko: „naglica, s katero se je vedno pobotal z novimi razmerami, mu je ostala vse do konca“. In vendar na tej ozki osnovi — kako bogat koncept Justinovega življenja! Vsa njegova praktičnost, hrepenenje po ugledu in po ženi, ki v bistvu nikoli ni bilo globoko čuvstveno, temveč računarsko, trgovska strast njegova — vse to je pisatelj posrečeno zajel na taki osnovi. In potem se je zgodilo, kar se zgodi tolikokrat: slučaj je tega ambicioznega, praktično usmerjenega človeka, ki se vedno uspešno prilagodi danim razmeram, zvezal z Ano, s hčerko na videz bogatega lesnega trgovca Dolinarja. Značaja sta različna, ona je romantična, v življenju išče vzorov za svoje sanjarstvo, vedno so se ji zdeli ljudje iz trgovin strašno plehki in zabiti, treba bi ji bilo moža, ki bi ga lahko občudovala, potem mu bo dobra žena. Osnova za razkol je podana, kolotek življenja, ki zakonca loči med vojno za leta, napravi še svoje. Megleni pajčolan, ki ga je spletla ona sama okrog Justina, ta pajčolan o vzor-možu, ki ga je stkala v duši in v prvem hrepenenju po Justinu njena samota, njegova umetno skonstruirana pisma in naposled romantični sestanek v zimski domači krajini — ta se zdaj trga in začne razpadati. Niti novo čuvstvo materinstva, ki nastane v njej ob otroku Bogdanu, na tem procesu razpadanja ne izpremeni mnogo. Ko odrine

Justin na fronto, ni niti hipnih trenutkov omame več, med muko se rodi iztreenjenje, oproščeno neposredne moževe bližine. Privzgojeni moralni nazori o zakonu edini napravijo duševni preobrat mučen in moreč. A to je vse. Treba je zdaj, ob ugodnem trenutku, le še tistega odločilnega, ki bo njeno zadušeno borbo s tiho, prežečo, težko zavestjo odtujevanja na mah presekal — in to je v romanu češki oficir Vydra. Odslej je v duši Anini borba odločena: Justinu je tuja za zmerom.

Vse kar sledi odslej — po večini v tretjem delu romana — je samo še nasilno povračanje v obliko, ki ji je zgorela vsebina. Na tem dejstvu ne izpremeni nihče ničesar. Vsi zunanji dogodki, ki silijo Ano k povratku v zakonsko življenje z Justinom, izzovejo v njej le neko onemoglo resignacijo. Naposled bo obstala ob njem kakor mrtvi miselni stroj. Tisočletna oblika zakona, po kateri je moška nadoblast vkovala ženo, je zmagala: „v njej je mož le varni pristan pred zarjavelo devico in pred negotovostjo bodočnosti“. O kakem resničnem povratku, o kaki resnični restavraciji Justinovega in Aninega zakona po vojni tedaj ni niti govora. Da ni bilo nesrečnih zunanjih okoliščin, bi se bil najbrž ta lažizakon nekje tako uravnovesil, da bi ob zavestnem medsebojnem varanju zakoncev ostala navzven ohranjena zunanja oblika, kakor je to slučaj pri mnogih zakoncih današnje družbe: ekonomski interesi ne pripuščajo zunanjega razpada. Konec, ki takoj sledi, je tedaj le posledica nekega nesrečnega zunanjega slučaja, ki povzroči tudi formalni razpad zakona, in ta slučaj je Justinova neozdravljiva bolezen. Pisatelj je izbral le enega izmed možnih slučajev, ki najbolj resničnemu stanju takih zakonov niti ne ustreza, vendar pa je možen in fabulistično efektnejši. Mogoče je hotel na ta način tragiko v tak meščanski zakon vkovane žene pokazati izraziteje, saj je Anino zadnje ljubavno razmerje z akademikom Gorupom, ko njen mož že propada, le izraz onstran vsakdanje morale stoječe tragike žene, ki hoče izživeti še zadnjo svojo razočarano mladost in jo doživi v odurnem ponižanju. Meni je žal, da ni pisatelj tega zaključnega poglavja izdelal skrbneje. Takih življenjskih cinikov, kakršen je Gorup, je najbrž precej na zemlji in mislim, da ne bi smel pisatelj tako na hitrico preiti dejstva, kako je izrabil ta človek ono tiho, obupno borbo varane in razočarane žene z nepremagljivo resnico njenega staranja.

Kakor sem že dejal, napravi pisatelj name vtis regulatorja — regulatorja v najboljšem pomenu besede. On ugotavlja, on razčlenjuje prav za prav zunanji in notranji mehanizem življenjskih dogodkov. Objekt je zakon — nasedli brod. Subjektivnemu mišljenju je dal zelo malo mesta, kvečjemu subjektivno pobarvanemu razčlenjevanju ljudi in njihovih položajev. Zato pisatelj le malokdaj izstopa s svojimi nazori iz okvira romana. Kjer pa se to zgodi, napravi to z miselnim razglabljanjem, potem pa spet izgine in povest teče dalje, registracija deluje sama po sebi. Stil, ki si ga je ustvaril za tako registracijo, je zato neokrašen, kratek, stvaren. Včasih je naravnost suh, toda nikoli neučinkovit. Realistična stvarnost, predmetnost ljudi in dogodkov bi rekel, je podstava, na kateri je zgradil delo. Zato je močan zlasti v prizorih, ki delujejo s svojo silovitostjo, z dramatičnostjo, dinamikom ali strastjo. Vendar se mu je posrečilo, da je s takimi sredstvi dovolj razgibano zajel nežnejši ustroj Anine ženske duše. Dasi nekoliko manj jasna kot Justin in njegova duševnost — saj jo veže manj na življenje krog nje — je Ana črtana živo, njena ženska duševnost je polnejša od njegove in pisatelj jo slika z žarom (n. pr. v II. delu, poglavje 6.). — V roman je vpletel pisatelj tudi zgodbo o Kristini, prostitutki iz

celjske javne hiše. Meni se zdi ta zgodba povsem mogoča in Justinov doživljaj s to prostitutko v Celju in pozneje v vojaškem zaledju v Galiciji povsem verjeten. Je pretresljivo poglavje o družabno ponižani in izrabljeni ženski, ki vendar še ni popolnoma zatrla svoje prave ženskosti. Jaz verujem v možnost takih primerov.

Kot nekak nasprotni tečaj „nasedlemu brodu“, zakonu Justina Železnika z Ano Dolinarjevo, je pisatelj iz svoje pesimistične osnove, ko gleda in motri družbo, vendarle izkristaliziral dvoje ljudi, ki se vzdigneta iz zadušnega miljeja romana v novo življenje: zakonca Jošta, Justinovega prijatelja iz vojaških let, in Anino sestro Marto. Marta je izraz toplega, jasnega, plemenitega življenja žene. Mogoče je prav zaradi tega, ker jo očrta — in Jošta še bolj — tako premočrtno dobro in plemenito, polno vonja močne ljubezni in domače zemlje, manj resnična v svoji celoti. Čutim jo bolj kot izraz pisateljevega hotenja, da poveljca na neki način ljubezen, ki je čista in močna v svoji vdanosti. Gledam na Marto kot na kredo, dasi simpatično izpovedan in utelešen, ki ga izpove pisatelj sam o ženi. Manj je to mogoče reči o Joštu. Vtis imam, da Jošt ni živa oseba, ni živ človek, čeprav je socialni reformist, vraščen v domačo zemljo. Zakonu Ane in Justina nedostaja po mojem občutju za to življenjsko močno nasprotje, ki bi človeka zagrabilo iz osnov ljudi samih.

Kljub nekaterim hibam pa je roman „Nasedli brod“ močno delo. V povojnem času subjektivističnih ekstaz in mrzličnih poskusov najti vendarle neko ceno in merilo ljudem in času, ki že sega v sedanost iz vojne in njenih posledic, se dviga to Seliškarjevo delo nad čas in razmere, ki so bile. Mislim, da preko tega Seliškarjevega dela, ki je tako polno iskrenih izpovedi o ljudeh in družbi, ne bo mogel resno nihče. Ostalo bo živ dokument polpretekle generacije. In mislim tudi, da nič ne pretiravam, če trdim, da je Seliškarjevo delo ob Kreftovih „Celjskih grofi“ in za Kozakovo „Celico“ med najjačimi naponi slovenskega literarno-tvornega duha zadnjih let.

Oprema knjige, ki jo je založila in izdala Tiskovna zadruga v zbirki „Slovenski pisatelji-sodobniki“ je lična. Po svoji preprostosti popolnoma ustreza vsebini in pisateljevemu stilu. Tisk je čist, zdi se mi pa malce predroben.

Onič Franc.

France Bevk: Žerjavi. Izdala in založila Vodnikova družba v Ljubljani. 1932. 104 str.

Slovenska Vipava in afriški Nil se družita v tej Bevkovi knjigi. Lepa Vida v okolju skeleče trde, boleče sočne sodobnosti, na egiptovskem ozadju dva tisoč naših lepih Vid, slovstveno lepih, življenjsko često tudi grdih. Dva tisoč slovenskih žená in deklet, ki jim viri življenja usihajo v pesku obnilske borbe za kruh, neredko v dušechi senci ponižanja in sramote, posebljenih v peščici spretno izklesanih Aleksandrink. V prvi polovici je povest trdno zasidrana v svojem središču ob Vipavi pod Fajtim hribom, v drugi polovici se razcepi na dve središči, na vipavsko in egiptovsko.

Vojni invalid Florjan Beltram se poroči z Mozetičevo Francko, ki jo je vojna duševno huje pohabila nego njega telesno. Ta nevesta pribeži v zakon, da speča skromnemu Florjanu plod svojih zablod. Po drugem otroku njeno materinsko čuvstvo docela zakrknje. Zli duh vipavski, utelešen v teti Filomeni in v Žižmondu, jo spelje čez morje v Egipt. Mož se doma križa z bolehnim dojenčkom, z deklo Milko in s taščo, upa in obupuje, greši in pije, dokler se

po otrokovi smrti ne vrže pod vlak. Francka doživlja medtem svoj romanček z Jeanom črnih las in žgočega pogleda in se po več nevsččnosti odpelje z inženirjem Rubinsteinom v Sudan. „Pesek, pesek . . . In njeno golo življenje . . . Pesek, pesek . . .“

Vipavsko aleksandrinstvo je zajeto in prikazano kot rana, hujša, gnojnejša od nekdanjega amerikanstva, dasi ne tako obsežna. Vse inačice aleksandrinskih usod, ki se okrog glavne osebe polagoma razodenejo (Kraljičeva Klara, vesela Mara, teta Filomena, Julka s Krasa, Marija iz Brd, Melnikova in Boštjanova žena, gospa Nina), so kakor glavna ubrane na struno bleščave tujinske gnilobnosti in zastrtega hrepenenja po izgubljenem, nedosežnem domu. Po Goethejevem nasvetu: „Le polno sezi v burni tok življenja!“ je Bevk nasnoval svoje pripovedno tkivo iz šarih nasprotij med tiho domačnostjo in svetnim hrupom. Kakor v „Gospodični Irmi“ klijejo značaji tudi v tej povesti naravnost iz vojne. Florjanov in Franckin zakon je podoben pokrajini ob spodnji Vipavi: več let po vojni prežijo skrite nevarnosti iz zasede, včasih se razlete in uničijo vse, kar dosežejo. Bevk se je še enkrat izkazal neizčrpnega oblikovalca naših povojnih usod. Včasih, n. pr. v vlaku odhajajočih Aleksandrink ali v kairski nedelji na Esterinem domu plešočih deklet, se povest razgiblje, kakor bi se nameravala razmahniti v obsežnejše slikanje celotnega pojava teh slovenskih ženskih žerjavov, a se nato vselej trezno vrača v ožjo strugo glavnega dejanja. Mozaiški značaj Bevkove pripovedne umetnosti je vseskozi zelo viden in izrazit: nizanje drobnih kamenčkov, ki kljub svoji neznatnosti kot prvine naposled le dajo vtis zaokrožene umetnine.

Citat v začetku, deklamiranje iz „Lepe Vide“ na sredi in razne, po vsej knjigi raztresene podrobnosti dajejo knjigi zdrav ljudski, naroden značaj. Bevk je z „Žerjavi“ dokazal, da jedro naše morda najlepše pripovedne narodne pesmi tudi po Jurčiču in Cankarju še vedno oplaja in bogati naše slovstvo in našo duševnost.

Andrej Budal.

Rado Bednarik: Goriška in tržaška pokrajina v besedi in podobi. 216 str. Izdala književna založba „Sigma“ v Gorici. 1932. Natisnila Tipografia Fratelli Mosetti Trieste v Trstu.

Zelo koristno knjižico o slovenskih pokrajinah v kraljevini Italiji je sestavil znani profesor in publicist R. Bednarik. Že dolgo smo pogrešali poljudne zemljepisne, moderne študije o teh krajih, ki se zanje skoraj nihče prav ne zanima. V šolah tega pouka nimamo. Obenem je treba povedati, da stari pisci domoznanskih učbenikov vobče niso upoštevali socialne statistike in gospodarskih razmer; in še to, da je pokrajina kot celota šele zdaj umetno nastala in že zaradi tega ni bilo treba o njej sami posebne knjige. Saj vemo, da niti zemljepisno niti narodnostno in gospodarsko ni samostojna enota. Poskušati pa smo morali prej ali slej naše poljudne knjižnice izpopolniti, in posebno še Primorci so sprejeli Bednarikovo knjigo z velikim veseljem.

Razdelil je knjigo zaporedno v tri dele: *splōšni* zemljepisni, gospodarski in upravni pregled: lega, obseg, površinske oblike, Kras, vodovje, podnebje, kmetijstvo, lov, rudarstvo itd., selišča, socialni sestav, cerkvena in posvetna razdelitev. To je nekakšen znanstveni del. Pisatelj je zbral potrebno snov iz obširnega slovstva, italijanskega, nemškega in slovenskega. Priloženi seznam vzbuja spoštovanje za njegov trud in moram priznati, da v tem oziru moje

poročilo nikakor ne more biti strokovno. Vtisk je ta, da smo Bednariku lahko hvaležni za knjigo.

Poljudnejši in napol beletrističen je drugi del: opis krajev. Avtor je sestavil poučen potopis. Obšel je kraje, da jih približa optično, v slikah in je povrhu še okrasil knjigo z resničnimi fotografičnimi slikicami tipičnih vasi, talnih pojavov in pokrajinskih delov. Giblje se po isti črti kot v študiji, pri posameznih krajih in vaseh pa našteva še zanimivosti vsakega kraja. To opisuje v nekoliko poetičnem ali patetičnem govoru, pa tudi sicer kaže precejšnjo ljubezen za svojo nalogo. Škoda, da ni ta potopis še dosegel zrele oblike. Zlasti moti nedoslednost opazk o rojstnih krajih, grobovih in delovnih okrajih naših ljudi, ki so tod živeli v preteklosti. V tem oziru bi se knjižica dala izpopolniti, za kar se marljivemu pisatelju, zemljepiscu in zgodovinarju še priporočamo.

Bednarikova knjiga opisuje tudi reško pokrajino, ki je naslov ne omenja. Za širši svet je informativno dobra. V tretjem delu vidimo seznam sedanjih uradnih imen za slovenske kraje. Ne bom o tem razpravljaj, kako je tudi ta seznam že davno potreben. Za našega domačega človeka, n. pr. zame, pa je doslej vobče veljalo, da o imenih naših gričev in gor nismo imeli dosti pojma. Kdor pa je vendarle sam že popotoval tod, tistemu še posebej sporočam, naj si to delo ogleda.

Broširana knjiga je iz čednega papirja, za dragega menda ni bilo dovolj v blagajni „Sigme“, a goste slike so vendarle dobre. Tisk je pa za Trst pravopisno vzoren. *I. Grabor.*

Martin Andersen Nexö: Prokletstvo. Roman. Prevedel Mirko Javornik. 1932. Izdala Delavska založba, r. z. z o. z. v Ljubljani. 165 str.

To je ena tistih knjig, ki ne opisujejo nikakega izrednega življenja in zato tudi zaman iščeš v nji velikih, izrednih, čudovitih dogodkov, ampak tu je golo življenje, brez vsakršnega olepšavanja in brez zlagane sentimentalnosti. Tu je naslikano predvsem življenje, kakršno je: grobo, vsakdanje, resnično. Nasičeno je in polno trdega, krutega, prav za prav do kraja, do poslednje možnosti pritiranega življenja z vsemi njegovimi lastnostmi: zlobo in neprisiljeno odkritosrčnostjo, hinavščino, zvijačnostjo in z vso svojo naivno prismojenostjo.

Naslov pričujočega romana se v izvorniku glasi: „Družina Frank“. Roman nam podaja nekak izrez iz življenja družine krojača Franka, ki se je ves izgubil v alkoholu. Slabič, brez vsakršne volje, ki bi za kapljo žganja vragu prodal svojo dušo. Nazadnje pogine žalostne smrti, da zabrede v vodo in utone. Poleg očeta, pijanca — žena, gospa Frankova, močna, robustna ženska, z močnimi živalskimi instinkti: pere in šiva ljudem, da se more družina preživljati. Njen nezakonski sin Thorwald in obenem sin pivovarja in posestnika Dama, malopridnež, ki se je že zgodaj izneveril vsem uzakonjenim družabnim načelom in vse kaže, da bo nekoč iz njega uspešen lopov in potepuh. Zgodba te družine tvori osnovno črto v romanu, to je hrbenica in jedro, okrog katerega se vse suče. To je širok okvir in na sredi se pretaka življenje, ki lagodno teče dalje — življenje proletarcev, kakršno je v pristaniškem predmestju, sicer malomeščansko in filistrsko.

Nexö je spoznal življenje v vsej njegovi resničnosti: bil je raznašalec časnikov, pestunja, pomagal je očetu v kamnolomu, bil je pastir, hlapec na kmetih, nekaj let čevljar, potem zidarski podajatelj, domači učitelj, popotnik in

nazadnje je postal *pesnik proletarcev*. Pesnik trdega, krutega, brezobzirnega življenja. Pri nas je že bolj ali manj poznan po „Proletarskih novelah“, ki smo jih dobili v objavi Delavske založbe, in po odlomkih iz potopisa „Po solnčni Španiji“ v izdanju Cankarjeve družbe.

Nexöja označuje nekaj simbolično realistični stil, kar daje njegovi prozi poseben, svojstven, svež značaj. To ni samo pripovedovanje zgodbe v navadnem smislu, ampak se čuti, kako za tem pripovedovanjem diha življenje in utripa nešteto žilic, drobnih in komaj otipljivih, ki vse služijo enemu organizmu.

Mnogo psiholoških zanimivosti je v prizoru, ko postane krojač Frank žrtev pijanske družbe. Nexö je do odurnosti ponižal svojega junaka in je z vsem zasmehom pokazal na omejeno meščansko gospodo (str. 130—137). Tako resničen in do najmanjše podrobnosti izdelan opis tega prizora je mogel podati le človek, ki je šel že skozi vse muke življenja — pred tako sirovo in življenjsko robotostjo se vsa večna lepota in še takšna estetika razblini v prazen nič. Prav tako je Nexö v tem romanu, kakor pri nas morda samo Cankar, čudovito in z nedosežno ironijo običal vso slovesnost narodne veselice, ki jo prirede na kraljev rojstni dan (str. 105—111). To je eden najsijajnejših prizorov v knjigi.

Karakteristika ljudi je močna in življenjsko resnična, ker poteka prav iz govora, iz vsega dejanja in nehanja. Z izredno umetniško močjo je upodobljen lik krčmarja, debeluha Madsa Sivertsenja in Thorwaldovega pajdaša Larsa Paulsenja ter liki meščanov: župana in njegove gospode; z nekaj črtami jim je plastično naslikal njihov duševni obraz in osmešil vso njihovo ozko miselnost. V tem romanu res čutiš, da pisatelj do dna pozna proletarčevo življenje in njegovo dušo.

V svojem življenjepisu pravi Nexö nekeje: „Zadnja leta so prinesla nekaj izpremembe; mali človek opremi in odpošlje sinove v svet, da ga osvoje, ne da bi ga pustili na cedilu. Njegova duševna predstraža je že zasedla važne višine in se pripravlja, da uresniči njegov stoletni sen o prevrednotenju.“

S temi sinovi proletariata in z njihovim delovanjem se stara pravila nič prav ne ujema. In dobri, stari estetični življenjski nazor se z njimi ne more tudi nič prav sprijazniti — prenevarni so mu.“

Delo je bilo vredno, da smo ga dobili v prevodu.

Javornikov prevod sicer ni brez jezikovnih posebnosti in svojevoljnih tvorb, ki označujejo prevajalca kot suverenega prirojevalca jezika, v celoti pa je prevod znak prevajalčevega znanja, s katerim dosti dobro obvlada živ jezik, zavoljo česar je prevod gladek, čeprav ne brezhiben.

Dve, tri besede za uvod dobro spremljajo knjigo in bodo za prvo silo, dokler ne dobimo o Nexöju poštene studije, čitatelju primerno služile v pojasnilo.

Naslov „Prokletstvo“ le slabo, malce patetično, pridigarsko — čisto brez zveze s težnjami dela — izraža Frankovo usodo. Zavoljo tega bi bilo edino pravilno, da bi bil prevajalec ohranil prvotno ime „Družina Frank“.

Stanko Janež.

B. Traven: *Blago Sierra Madre* (originalni naslov „Der Schatz der Sierra Madre“), izdanje Nolit, Beograd. Iz nemščine prevedel Jovan Popović.

B. Traven je novo ime v svetovni literaturi. Bajе se za psevdonimom skriva bivši nemški častnik, ki se je izselil nekam v Mehiko. Nolit je izdal tudi njegov „Mrtvački brod“, popis mornarskega življenja na ladji, ki je tako stara in nerabna, da bi se že kdaj morala izločiti, a se uporablja še vedno iz spekulativnih namenov, in „Belo ružo“.

Pisatelja bi mogli šteti med avtorje pustolovskih romanov, če ne bi njegova dela vzlic navideznim opisovanjem avantur risala resničnega življenja. „Zaklad Sierre Madre“ je zgodba treh ljudi, ki gredo kopat zlato v gorovje. Že Jack London je pričal, da taka snov ni samo plod pisateljske domišljije, in Travnovo delo je toliko realistično, da ga bralec vzlic nekaterim nenavadnim prizorom ne odloži kot nemogoče. Kar pa daje romanu posebno vrednost, je npravna ideja, ki jo je pisatelj položil v delo. Ko so španski osvajači našli Mehiko, so poblazneli v divjem pohlepu po zlato. Indijanci tega niso razumeli. „Zemlja prinaša blagoslov, bogat blagoslov, naše črede prinašajo blagoslov, bogat blagoslov. Zlato ne prinaša blagoslova, ni srebro ne prinaša blagoslova. Prinaša li vam, Špance, blagoslov? Vi se ubijate za zlato. Vi se sovražite za zlato. Vi kvarite lepoto svojega življenja za zlato. Mi nismo nikdar napravili zlata za svojega gospodarja, mi nismo nikdar bili njegovi sužnji.“ Tako so dejali Indijanci, ki so zasuli zlate rudnike, da bodo varni pred človeškim pohlepom in da bodo živeli v miru na svojih poljih.

Te modrosti omikani človek noče priznati. Trije možje, Howard, Dobbs in Curtin, ki se morajo trdo boriti za obstanek, vedo, da si bodo izboljšali in olepšali življenje, kadar najdejo tak, že davno zasut rudnik. Gredo v gore in se mučijo kakor živina. Njih življenje je strašno, neprestan napor, odpoved in poleg vsega še večna skrb, da jih ne zasačijo in jim ne odvzamejo, kar so z muko pridobili. Ko bi bilo le zlato v nevarnosti! V nevarnosti je tudi njih goło življenje samo, ki postane sčasoma tako neznosno, da morajo nazaj, med ljudi, sicer bi se med seboj pobili.

Vrnitev je težavna. Najstarejšega zadrže Indijanci kot zdravnika, ker jim je rešil utopljenega dečka z umetnim dihanjem. Dva potujeta dalje. Dobbs si hoče prisvojiti delež najstarejšega, Howarda, Curtin se upre. Podpisal je staremu potrdilo, da bo njegov del zlatega peska vnovčil in vložil v banko. A ni zaradi tega podpisa in te obljube. Človek toliko obljublja in podpisuje v življenju, da mu ne bi ostalo časa za vse drugo, če bi hotel izpolniti vse, kar je obljubil. Ne, v tem ni stvar. V nečem drugem je. Stari ni tega zlata ukradel, ni ga nekje pokupil, ni ga dobil v loteriji ali na borzi ali v banki. Dobil ga je s poštenim, težkim in častnim delom. Pred ničemer nima Curtin rešpeka. Ali nekaj le rešpektira. To je tisto, kar kdo težko in pošteno zasluži s svojimi rokami. „Mladič!“ zagrozi Curtin Dobbsu. „Dokler sem tu, se ne boš dotaknil niti zrnca onega, kar pripada staremu. Njegovega zlata ne boš dobil, dokler stojim jaz na dveh nogah. Zdaj veš.“

Tako postane potovanje borba na žive in mrtve. Dobbs hoče Curtinu iztrgati revolver, a Curtin razoroži nasprotnika. Pet dni imata še hodá skozi samotno divjino. Curtin ve, da ne bo vzdržal brez spanja. Bedi, a ga naposled spanec premaga. Dobbs je spet gospodar orožja in naposled tudi zlata.

To potovanje nima primere v kakem drugem opisu. Če naj išče pisatelj — kakor pravi Taine — bestijo v človeku, potem ni treba Travnega tega učiti. V „Zakladu Sierre Madre“ so nagi ljudje, z vsemi strastmi in živalskimi nagoni.

Zato je delo močno in pomembno, vzlic vsem pustolovskim prehodom. Tudi popis, kako vest muči Dobbsa, ko je pobil Curtina, je nenavaden in silen. Traven se pri takih popisih ne lovi za psihoanalizo, marveč prime stvar po Zolajevem načinu, z dejstvi: „Kjer ni pričakovati tožilca, tam vest molči kakor prazna steklenica za žganja, ki leži v kakem prašnem kotu. Vest oživi le, kadar je podpirana. Zato so tu ječe, krvniki, peklenske muke.“

Traven sklene svoje delo z zmago npravnega. Dva človeka se rešita, podleget je najslabši, najpohlepnejši od trojice, Dobbs sam. Šele ko je zlato za vselej izgubljeno, najdeta prva dva svoj mir. V Sieri Madri je ostal samo še „večni iskalec“ zlata, blaznik, ki mu ni več pomoči, ker ne vidi več pravega življenja.

Popovičev prevod je lep, svež in plastičen. Motijo le vulgarne nemške besede in vrsta turških in arabskih (dželet = krvnik, hadžiluk = božja pot) ter druge, ki bi se prav lahko nadomestile z domačimi. Nekaj je takih, da jih tudi v besednjaku ni najti. Na srečo jih vendar ni toliko kot v prevajalčevi izvorni knjigi „Red mora da bude“, kjer se človek včasih ne more več priti skozi.

Tudi Travnova knjiga „Blago Sierre Madre“ je dokaz, da je iskati vzrokov gonje proti založbi Nolita predvsem v poslovnih, knjigotržnih momentih. Ideja dela je tako obččloveška, da je ne more nihče odkloniti, kdor ima le iskrico npravnega poštenja. To idejo so skušali oblikovati na ta ali na oni način v vseh časih (Nibelungenlied, Dante) in je danes bolj aktualna kakor kadarkoli. Ne umetnost sama ne npravne vrednote ne morejo slediti kaki skupini poslovnih ljudi in njih zasebnim koristim. Če bi se to zgodilo, bi pomenilo smrt civilizacije, nekaj, česar človeška družba še nikdar ni hotela. Travnova umetnost je npravna, zato je prevod „Blaga Sierre Madre“ kulturno delo, vredno vsakega naroda, ki hoče vstric z velikim svetom.

J. P.

GLEDALIŠKI PREGLED

D r a m a. Narodna gledališča ali državna gledališča gotovo niso nastala samo slučajno. Njihova zgodovinska stran je dokaz, da so bila in bodo zmerom potrebna. Obstojno pravo teh ustanov je namreč tudi z občnega kulturnega vidika to, da so redna, stalna, da se je njihovo delovanje otrešlo dnevnih vplivov vsaj toliko, da jih milost široke in ožje javnosti ne more uničiti in da je zaradi tega z njimi res ustanovljeno ognjišče umetnosti. Med mnogimi dobrimi lastnostmi rednega gledališča, ki jih ljudski instinkt ni mogel zgrešiti, vidimo tudi (ali morda predvsem) to, da se redno gledališče popolnoma naravno mora čimprej spojiti z vsem življenjem svoje ljudske enote in okolice. Čeprav so tako rekoč avtonomna in čeprav se v njih zlasti vodstva pogostokrat zamenjajo, se vendar kot celota utrjuje, pridobe tradicijo. Pokažejo se posebnosti, izmed teh mnoge ostanejo in pravimo, da se v njih kaže narodni značaj gledališča. Gledališče je zrcalo naroda.

Osrednjo razvojno črto vsakega gledališča označujeta pač repertoar in igravec. Med tema se gibljeta režija in dramaturgija, ki sta tudi v rednih gledaliških najbolj izpremenljiva. V režiji se močno izraža in ceni invencija. Tudi dramaturg je svobodnejši nego igravec. Dramaturgija izbira, se ne podreja danemu, marveč stremi k idealnemu; ustvarja nad literaturo in igravcem njuno sintezo, goji resnično gledališko umetnost, ki mora biti umetnost najprej v

golem pomenu te besede. Tako sta režija in dramaturgija dejansko vodstvo, a literatura in igravec snov. Vendar se tudi v tem oziru redna gledališča precej razlikujejo od nestanovitnih družb in od potujočih gledališč. Razlika, ki se je občutno naznačila v razvoju ljubljanske drame, je vprav ta, ki sem jo navedel poslednjo; pokazalo se je, da stalno gledališče ne more živeti brez ali mimo domačega repertoarja in literature. Moja ugotovitev ni nova. Z isto ugotovitvijo so nastopili pri nas mnogi zaslužni gledališki strokovnjaki. Res je pa tudi, da stvarno vendarle to vprašanje ni šlo nikdar daleč. Oprijelo se je repertoarja. V tem smislu smo splošno sprejeli za dokazano trditev, da je pot slovenskega gledališča združena z imenom dramatika Ivana Cankarja — morali bi reči: z osebnostjo Ivana Cankarja. Končna misel te delne in pravilne ugotovitve bi bila ta, da igravec, ki ni kos domačemu repertoarju, v resnici ne more veljati za igravca in da isto velja za gledališče, ki hoče biti kulturna, ker umetnostna, ustanova. O tem ni danes nikakih sporov. Težje pa je z vprašanjem literature. Tudi ta je vezana socialno na svoje ljudske prvine, vire in plasti — pa tudi na ljudsko celoto, in socialne razmere lahko povzročijo, da nove dramske literature ni. Gledališče je v tem oziru obsojeno na to, da sprejme dejstva, ker samo volja in odrsko strokovno znanje še ne zadoščata za literarno odrsko ustvarjanje. Čeprav se gledališče razmahne s svetovno literaturo — klasično in najnovejšo —, čeprav doseže višino domače klasične drame, vendar ne more naprej brez vzporednega napredka domače književnosti. Pri tem mislim tudi možnost, da stalno osebje državnega gledališča doseže umetniško zrelost, kar se je v celoti dovršilo pri našem gledališču. Mislim, da ni potreba podrobne razlage, kako cenim napredek naše drame v zadnjem desetletju. Po mnogih uspehih smo spoznali, da se naše gledališče lahko samostojno giblje med sodobnim evropskim gledališčem in našim občinstvom — brez ozira na bedo domače literature in dramaturgije. Prav tako pa si nismo domišljali, da je to stanje normalno in oči vseh ljubiteljev gledališča so bile uprte v novo slovensko književnost, pričakujoč od nje svežega dramatičnega dela. To pričakovanje se je tem bolj izpreminjalo v nestrpnost, čim več neuspehov smo doživeli s poskusi drame, da uprizori dela moderne slovenske literature. Lahko si te neuspehe naštejemo. Bili so hkratu neuspehi naših najboljših pisateljev, kar je moralo vsakomur pomeniti zelo slab znak za bodočnost slovenskega gledališča.

Za gledališče samo pa tu ni druge pomoči kakor eksperimentiranje. In res se je vodstvo ljubljanske drame tudi letos odločilo za uprizoritve iz nove slovenske literature.

Celjski grofje. Že otvoritev nove sezone nas je seznanila z novim slovenskim odrskim delom. Pisatelj in režiser Bratko Kreft je dal ljubljanskemu gledališču svojo zgodovinsko dramo „Celjski grofje“, ki je dosegla splošen uspeh. Režiral jo je prof. O. Šest.

Delo je med tem časom izšlo v knjigi pri Tiskovni zadrugi in mi ni treba seznanjati naših naročnikov s podrobno vsebino. Pisatelj je to „dramo iz življenja srednjeveških fevdalcev, katerim so tlačanili naši predniki“, zasnoval naturalistično, kar se kaže — kot običajno pri naturalizmu — v tem, da se snov ne podredi vsebinskemu cilju, osebe ne idealizirajo, ali — v modernem smislu — v tem, da sloni zgodovinska drama na trdnem socialnem temelju, da je takó sociološko kakor psihološko verjetna in pristna. Celjska snov je v naši novejši literaturi že povzročila precej zanimanja in je postala vsemu občinstvu na ta

način znana. Posebno znana našemu mestnemu občinstvu. To je Kreftu njegovo delo precej olajšalo, potrdil pa se je kljub temu in temeljito obdelal problem teh jugoslovanskih grofov, ki vemo, da o Slovanih še niso imeli jasnega pojma. Krefta zanimajo Celjani v zvezi s socialnimi boji. Zamislil si je njihovo življenje iz okvira tedanje družbe in temu primerno po svoje orisal značaje: Barbaro, Friderika, Ulrika, Piccolominija, pravdača Nikolaja, Veroniko in tržane. Tudi grofa Hermana riše v podrobnostih na nov način, v splošnem pa ga precej spaja s Hermanom, kakršnega poznamo iz Novačanove drame; zato tudi še ne moremo soditi natančno, koliko je utemeljena pri Kreftu Hermanova tragika, ki je pri obeh enako formalno važna, a različno izvedena. Nas zanima predvsem to, kakšne so bile ljubljanske uprizoritve.

Šestovi režiji smo lahko hvaležni, da smo dobili iz slovenske literature že letos močno odrsko delo. Njegova uprizoritev je po slogu in skladnosti z vsebino drame skrbno izdelana in naštudirana. Očitna skupna volja igravcev je omogočila, da je živahnost besedila dosegla popolno pozornost občinstva in z dobro igro posameznikov zakrila skromnost pisateljevih sredstev. Predvsem mislim domačnost dialoga, ki je sicer zelo sodobna, a zato ustvarja nevarne prepade med psihološkimi označbami oseb, posebno pa še med liričnimi in epskimi elementi. Kakor je Kreft v začetku precej slikovit in potezen, tako v drugem delu drame čedalje bolj prepušča igravca nakazanemu liku in mu ne izpolni praznine, ki ji je dal samo ozadje. Režiji se je tudi tu posrečilo vzdržati celoten okvir, izdelati socialna razmerja, poglobiti kontraste in ustvariti vzdušje tragičnega zapletka, iz katerega grof Herman zasluti v bodočnosti celjski padec. Kolikor pa je ta slutnja mogoča le vizionarno, a je pisatelj ni kot take izdelal, se tudi režija ni dvignila do tiste nujnosti, ki je dramatično formalni konec.

V dejanju drame se osebe Kreftovega dela in ljubljanske uprizoritve lahko označijo kot izredno žive in žilave. Zdi se mi posebna odlika naših igravcev, da so to vrednoto dela opazili. Kreftova Veronika je na primer popolnoma konkretna oseba, razumljiva in krepka ženska, čeprav jo poslušamo samo med procesom in nam je vse njeno prejšnje doživljanje znano samo približno. Danilova se ni pri tem prav nič oddaljila od opisa. Igrala je preprosto, z občutjem in popolno verjetnostjo, glasovno in gibno neprisiljeno. Enako je s tržani, ki so jih igrali Plut (sodnik), Daneš, Potokar, Lipah in Gregorin (trgovec). Poznalo se jim je, da podajajo vsako stvar iz celote, da so jo s pisateljem doumeli kot celoto. Mednje spadata tudi oba patra, Cesar in Sancin, tako zelo različna in vendar vdeta v vsebino kot bistveni del gradu in mesta in sveta. Ti igralci so s svojo enakomerno vztrajno igro razpeli vse mreže. Cesar nas navdušuje s svojo nekarikirano komiko. Nič manj kakor glasovno, deluje z vidnim izrazom. Kot nasprotna osebnost se mu je uspešno postavil ob bok resni Sancinov Gregor. Ta si je vlogo zasnoval po vzorcih cerkvenih organizatorjev, ki so združevali v sebi politika in fanatika in asketa. Ognjevitost je prepustil pravdaču. Ta oseba, ki ni nič bolj važna kakor skrivnostno problematična, je dobila v Jermanovi igri kolikor toliko enotno obliko. Jerman je bil v celoti in podrobnostih dober. Režija bi mu menda lahko črtala ali olajšala prvo preskočno melanholično opazko ob oknu. Težka je njegova vloga glasovno. Vendar jo je tudi v tem zadovoljivo rešil. Podajal je posebno svoj politično-pravniški govor zelo občuteno, prepričevalno in razumljivo. Zdi se mi, da je

njega zadela tu najtežja naloga: ustvariti novo osebnost; in če upoštevamo, da mu avtor kot junaku dvakrat potlači perotnice, da mora simpatični Nikolaj oditi s scene kot stranska oseba, potem lahko priznamo, da je Jerman igral pravilno od konca do kraja.

Dejanje, ki se polagoma vzpenja do procesa in še v četrto dejanje, dviga grof Herman. S svojo premišljeno igro je Levar tukaj dosegel krasen uspeh. Vajeni smo ga že v tej vlogi. Vendar je igral mirneje, brez patetike in razsipnih izbruhov, ki so tu — le rahlo nakazani — tembolj vplivali, dovolj razumljivo in vidno na posameznike, dovolj dostojanstveno zase in za občinstvo. Zemljo in načrte, med katerimi se giblje njegovo življenje, je nakazal konkretno, občutno. Bil je krut in krivičen, a znal tudi povečevati svojo osebnostno vrednost, kakor mu avtor pripisuje zdrav čut. Levarjeva naloga je bila največja v zadnjem dejanju, potem ko mu avtor zapre poslednji izhod samo nerazločno s tem, da mu vzame lastno voljo in se Herman bolj trenutno skruši kakor obupa ali da bi še doumel svoj trenutni poraz. Levar je dobro izdelal razmerje s Friderikom, ki ga dobro igra Kralj, enako s pravdačem, največje scene z njima so bile vzorno izpiljene; tudi z Ulrikom je ustvarjal presenetljivo intenzivne skupne prizore, ni pa mogel z njimi ustvariti vtisa, da je nad vnukom popolnoma obupal, kakor ne vtisa, da govori z Gregorjem nujno. Tako je ob koncu vplival prav malo na gledalce in se spet izgubil v vrvežu zunanjih pojavov, kakor se je v začetku iz njih pojavil. Ako je ta črta pisateljeva, potem bi bila tudi režija lahko nekoliko drugačna, n. pr. počasnejša v sredini ali krajša v scenah po veselici, in bi nam ostala drama kot slika enotna. Mislim, da se ta možnost čuti posebno ob scenah kraljice Barbare, ki jih je zanimivo izpolnila s svojim naravnim humorjem Nablocka, ki pa so bile precej dolge v razmerju s centralnim dejanjem. Saj italijanski knez Piccolomini sam ni izrazit pojav niti kot tožilec niti drugače. Igral ga je Drenovec in ga nakazal kot nedozorelega moža, po katerem dóbe in plemstva ne moremo dobro presoјati. Drenovecova zasluga je največja verjetnost, ki jo daje svoji igri, čeprav ne uporablja pokrajinskih potez in sredstev, ampak se naslanja zgolj na svoje naravne lastnosti. Posrečilo se mu je doseči učinke z uglajenostjo kretenj, torej primerno svoji nalogi. Kot Jošt se je Skrbinšek tembolj robato obnesel. Dal je tudi tu svoji vlogi neprimerno več kakor bi bravec iz nje iztisnil, dokler njega ne vidi. Mnoge stvari v tej vlogi so zelo nasilne. Njega zadenejo tudi nekatere usluge, ki jih pisatelj zahteva od padarjevega psa. Toda Skrbinšek je vse to premagal in združil, tudi to, da je Jošt edina konkretna nit z zunanjo okolico, kjer bi sicer divjajoči kmet ostal popolnoma brez prostora. Podobnih težav ima polno vloga mladega grofa Ulrika. Dvajset let mu je avtor zapisal, duševnost pa mu je dal bolj otroško. Jan je ta problem rešil po svoje precej živo. V redkem številu grofov se res usoda kupiči nanj in pač tudi vsa naša pozornost. Niti za hip ni Jan tega dejstva zanemaril, napačni se mi zde samo njegovi preveč urni prihodi in odhodi. Podčrtaval je iskanje in dovtzetnost. Z naivnostjo mladega grofa si je pisatelj pomagal čez mnoge vrzeli. Jan ga uspešno podpira. Obrate opraviči z brbljavo, kar mu omogoča njegov čisti govor, ki prenese veliko izpremembe. Izdelati je moral dvoje težkih sorodnosti: z očetom in dedom. Malo nas zanima, da je Joštov ljubljeneec. Važnejše je, kako se je od očeta duševno izgubil in kako visi na dedu. S tem spaja rodovino in v drami dejanje. V gradu pomeni življenje nasproti starčevski okorelosti in ni za napake od-

govoren, ker je še mlad. Tako je v bistvu vplival tudi Janov Ulrik, čim močnejše tem bolj negativno za Hermanovo objektivno tragiko. Hermanu — močje naravno, življenjsko navadno — zmanjka tal. Pri tem se pokaže, da pisatelj ni uporabljal vseh sredstev, ker je vsaj hotel zakoreniniti Hermana tudi osebnostno kot politika in pri njem na nas ne more dovolj močno delovati samo obilica subjektivnega. Šibkejši konec v primeri s tokom drame se mi zdi zaradi tega že v besedilu določen. Na odru se je samo pokazala posledica, da drama kot celota ostane medla.

K ljubljanski uprizoritvi „Celjskih grofov“ moram omeniti še to: Po enotnosti kraja, ki je v drami dosežena s koncentracijo dejanja v vežno dvorano; se je režija tudi za naše oči morala vdati skromnosti. Ali je to dobro ali ne, naj bo drugo vprašanje. Kljub skromnosti je predstava prostora trdna. Ostane pa mi še ena misel v zvezi z dejstvom, da gre za Celjane, ki so občinstvu in igravcem že znani z istega odra. To doslej za nas še preveč združuje tudi celotno doživetje Kreftove drame z dosedanjjo dramo Celjanov. Upam pa, da preizkušnja vrednosti drame ne bo ovrgla, in gledališče naj se potruži, da se bo tedaj — po sporazumu z avtorjem — pridružila predstavam še ena odlika, namreč boljša slovenščina.

I. Grabor.

ZAPISKI

Preganjanje E. A. Poea. Razprave, ki so izšle ob koncu lanskega leta o priliki osemdesetletnice ameriškega „pesnika groze“ Edgara Allana Poea, so zanimivi kot šolski očitni zgled težavnega literarnozgodovinskega boja zoper vkoreninjene predsodke.

Poe, ki je s tremi leti izgubil starše (zaprtega očeta, malega obrtnika v Baltimoreu, in mater, skromno igralko, ki je podlegla jetiki s 24 leti), se navadno slika kot žrtev dednega alkoholizma, dipsoman (občasni pijanec). Štiridesetletno nemirno tavanje „kralja bohème“ (kakor ga je imenoval Baudelaire) je dostojno zaključila nenadna nepojasnjena smrt. Bogata vdova Whitmanova se je zaljubila v pesnika, čeprav so jo svarili vsi sorodniki pred brezumnim korakom. Poe se je odpeljal v New York po ljubljeno teto, „pravo mater“, ki je morala priti na svatbo. „Pričel bom novo življenje“, je rekel prijateljem za slovo. Prvič v življenju je imel v žepu dosti denarja. A v Baltimoreu, kjer je stal vlak samo eno uro, je stopil v gostilno in zašel v družbo volilnih agitatorjev. Vso noč so ga vlačili s seboj po voliščih, kjer

je moral glasovati z drugimi plačanci vred. Ko ga je spoznal ob svitu neki stavec in obvestil znanega zdravnika, je bil Poe umazan, raztrgan, popolnoma omamljen in brez besede. Dva dni pozneje je umrl v bolnišnici, in oglednik je zapisal: vzrok smrti — pijanska blaznost (Delirium tremens). Sodobniki so imenovali pisatelja „pijanega potepuha“, „razgrajača“ in v najboljšem primeru „genialnega prašiča“. Evropa je mnogo prej kakor Amerika odkrila v Poeu velikega pesnika. Oboževalci so razglasili njegovo brezumje za protest proti ameriški hinavski javni morali. Mednarodnim psihologom je postal Poe hvaležno gradivo za razprave o genialnosti in umobolnosti. Freudovi pristaši so vneto iskali v njegovem življenju dokaze za svoje „komplekse“. Ta slika je ostala nezpremenjena, dokler niso zavladali tudi v Novem svetu drugačni nazori. Američani so se naposled naveličali vloge topih filistejcev, ki so imeli svojega največjega književnika samo za prismojenega zločinkega postopača. Zastavili so si vprašanje o verodostojnosti njegove življenjske povesti. Poiskali so v knjižnicah pokopane

stare letnike časopisov s posmrtnimi članki, kjer so protestirali Poeovi znanci proti njegovemu „potvorjenemu življenjepisju“. Novi raziskovalci so kmalu ugotovili nad vse žalostna sliko zlobne nestrpnosti, ki ni obmolnila niti pred grobom svoje žrtve.

Veliko delo gospe Mary Phillipsove „Edgar Allan Poe kot človek“, ki je izšlo leta 1925. in postalo izhodišče temeljitega pretresa dosedanjih nazorov, morebiti nekoliko preveč poudarja Poeovo dedno obremenjenost, da bi zmanjšalo njegovo osebno vračunljivost. Kljub temu so moralisti upoštevali njene dokaze tudi zdravniki za duševne bolezni. Tako je objavil francoski kritik in zdravnik Emile Laurvière, avtor treh velikih razprav o Poeu, še četrto knjigo (*La vie et les amours d'Edgar A. Poe*), kjer je pregledal v luči novih podatkov svoje dosedanje zaključke. Knjiga gospe Phillipsove, sad večletnega arhivnega delovanja, prinaša razsežno izvršno gradivo in je malo primereno za široko javnost. Korak naprej pomeni jako zanimiv življenjepis angleškega pisatelja C. A. T. Lloyda „Poeov umor“ (*The murder of Edgar A. Poe*), ki upošteva objavljene listine, a razen tega zastavi vprašanje o krivdi Ruphusa Greenswolda, izvršitelja Poeove oporoke. Zatrjuje, da je Greenswold povzročitelj obrekovanja, ki je prezgodaj pokončalo Poeovo življenje. Tudi v tem primeru mora avtor pretirati, kakor je to navada pri začetku vsakega razkrinkanja. Ne moremo smatrati Poea samo za žrtev osebne maščevalnosti enega podleža, ki je hlinil njegovega najboljšega prijatelja. Obrekovanje se je pričelo dosti prej, kakor je posegel Greenswold v pesnikovo življenje. Zato pa ni nobenega dvoma, da pomeni Poeov poprej edino odločilni življenjepis, Greenswoldovo delo, samo gnusno sirovo podtikanje. Greenswold, urednik „*Pantheona ameriške književnosti*“, je zlorabil svoj vpliv v javnosti. Popisal je Poeovo zgodbo kot dobrohoten prijatelj, ki bi rad, a vendar ne more zamolčati gnusne napake. Zdad

je dokazano, da so njegovi podatki zlobna potvorba, ki ni niti najmanj resnična, dasi je dolga desetletja oblikovala Poeovo osebnost v mednarodni književni zgodovini. Poleg laži je uničila Poea še revščina. Vedno je bil izkoriščen po onih, ki so mu očitali „pijanost in razuzdanost“. V resnici se je odlikoval samo po plemenitem značaju in neomadeževanem poštenju. Samo zato je doživel žalostno usodo bele vrane med črno jato.

Poeova nesreča in tudi podtikanje, ki izrablja to nesrečo, se pričena z mladimi leti. „Zaradi kvartanja in pijančevanja je moral na vse zgodaj zapustiti univerzo“, je stalo pri Greenswoldu in v vseh ostalih življenjepisih. Toda gospa Phillipsova je poiskala v arhivu Virginijske univerze izvirne podatke. Ugotovila je, da je kazal Poe sijajne uspehe in je bil vedno na dobrem glasu. Nekdanji šolski tovariši so trdili isto v svojih spominih, a „nepristranski“ biografi se niso zmenili za njih izjave. Poe nikoli ni bil izključen, temveč je moral zapustiti univerzo, ker je ostal brez sredstev. Allan, bogataš brez otrok, ki ga je posinovil in vzdrževal, je uničil njegovo bodočnost, ker mu je odrekel vsako podporo. Zopet smo vedno čitali, da je bil vzrok „kvartanje in pijančevanje“, ker je izkazal Poe „premalo plemenitosti“ v sporu z drugim očetom. A v resnici je bilo vsega krivo samo sovraštvo, ki je nastalo med Allanom in njegovo soprogo. Posinovljenec je bil kaznovan, ker je vedno branil svojo „dobro mater“.

Potem je izginil Poe za več let iz domovine. Potoval je v Evropo. V zvezi s tem je nastala pravljica o njegovem obisku Rusije. Greenswold pripoveduje, da je pijan razgrajal v Petrogradu, kjer je moral posredovati ameriški poslanik, da bi ga rešil iz ječe. Drugi avtorji so poročali, da je bil Poe v petrograjski bolnišnici ali norišnici. Ruski „raziskovalci“ so pričeli ugibati, da je moral Poea videti ali vsaj o njem slišati Puškin. Tako je nastala domneva, da je bil beraški brezumec Poe

prvotna podoba nesrečnega Evgena v Puškinovem „Bronastem jezdecu“ . . . Vse to je morebiti vablivo, a v resnici nikoli ni videl Poe Petrograda. Greenswold ga je pomotoma ali nalašč zamenjal s starejšim bratom Williamom, ki je zgodaj umrl za jetiko in v svojem nestalnem življenju res zablodil na Rusko, a tam ni srečal ničesar posebno zanimivega. Sedemnajstletni Edgar Poe je odpotoval samo na Angleško, ker se je tam počutil bolj domačega kakor v Ameriki in upal prej dobiti zaslužek. Allana sta poprej bivala v Angliji, kjer je tudi odlično dovršil njun posinovljenec drago gimnazijo. Potoval je kot navaden mornar, ker je bil brez denarja. Odtod izvira njegovo mornarsko znanje, ki je oblikovalo že prvo fantastično povest: „V steklenici najden rokopi“. Zaslužil je z njo sto dolarjev nagrade pri natečaju nekega ameriškega dnevnika v Baltimoreu. Ostal je namreč na Angleškem brez zaslužka, izdal zadnje prihranke za povratek v Ameriko in moral postati navaden vojak, da se reši stradanja. Vsi uradni dokazi iz teh let zopet govorijo o vzornem vedenju mladenciča, ki je bil kmalu povišan v podčastnika. Seveda je zelo trpel pri vojaki in mislil samo na zvezek svojih pesmi, ki ga je venomer nosil v žepu. Njegov predstojnik je bil dober človek, in se mu je posrečilo omečiti Johna Allana toliko, da je ta oprostil Poea vojaščine ter ga poslal v častniško šolo v Westpointu. A ta bodočnost ni mikala pesnika. Rajši je zapustil šolo in pričel trkati na uredniška vrata. Stanoval je pri revni teti in se leta 1835. s 27 leti oženil s svojo 14letno sestrično Virginijo. Nikoli „ni pobegnil od hiše“, kakor so trdili njegovi biografi, temveč nasprotno, vroče ljubil „sestrico-ženko“ in njeno razumno blago mater. Vedno je opeval samo idealno čisto ljubezen in mislil na Virginijo, ko je ustvaril angelske postave svojih junakinj Lenore, Anabeli i. dr. To družinsko življenje bi bilo raj na zemlji, če ne bi omajalo stalno stra-

danje Virginijino rahlo zdravje. Dolga leta je hirala in umirala za jetiko. Poe večkrat ni imel denarja za kosilo, kaj šele za zdravljenje. Takrat je živel v New Yorku. „Grahams Magazine“ je napredoval od 8000 do 50.000 izvodov, ko je prinesel njegove povesti: „V globinah Malstroema“ i. dr. A Poe je do smrti zaman sanjal o lastnem časopisu z udeležbo najboljših anglo-ameriških pisateljev . . . Zopet je slikala samo opravljivost Poea v podobi Marmeladova-očeta iz „Zločina in kazni“ Dostojevskega, ki je zavoljo žganja izgubil službo in si kupoval žganje namesto zdravil za bolno ženo. Ljudje, ki so širili te govorice, so z njimi hoteli zakrinkati nesramno izrabljanje Poea. Založnik Graham je plačal J. F. Cooperju, avtorju priljubljenih indijancic, po tisoč dolarjev za črtico. In Poe je moral pri istem Grahamu urejevati časopis, prispevati za vsako številko povesti ali pesmi, sestavljati kritične pregledne — vse skupaj za osem sto dolarjev na leto. Pozneje se je spominjal svoje tlake kot „bogate dobe“. Po upnikih preganjan, sestradan, z neprestano kašljajočo ženo na skrbi je moral pristati Poe na vse pogoje in vsako še tako beraško plačilo.

Ni res tudi, da ni bilo „starokopitno nazadnjaško“ ameriško občinstvo zmožno ceniti Poeovo umetnost. V tem oziru niso prizanesli avtorji potvorjenega življenjepisa poleg nesrečnega pisatelja še povprečnemu čitatelju. Nasprotno je bil Poe izredno priljubljen avtor. Njegovo sotrudništvo je neprestano pomnoževalo število naročnikov. A časopisi so bili maloštevilni v teh letih, in uspeh je redno kmalu privabil bogate vplivne sodobnike, ki so se hoteli udeležiti dobičkanosnega podjetja. Ti ljudje so se venomer hudovali nad Poeom kot kritikom. Poe ni maral tega posla, a ga je moral opravljati, ker so cenili založniki njegovo „duhovito pero“. S svojimi vestnimi pregledi je razžalil marsikaterega veljaka, ki je potem pritiskal na založnika. Iz sličnega vzroka ga

je pričel sovražiti tudi Greenswold, ki ga je spretno izpodrinil pri „Grahams Magazine-u“ in sam prevzel uredništvo. „Ali mi ne bi vi hoteli poslati pet dolarjev? Bolan sem in Virginija umira“, ga je potem ponižno prosil Poe leta 1843. Greenswold „kot pravi kristjan“ mu je odpustil, poslal celo deset dolarjev za zdravila za ženo in je bil jako ponosen na lastno usmiljenost. Zato ni pisal pozneje Poe ničesar rezkega o njegovem literarnem delovanju. A ko mu je nekdo govoril o visokem poslanstvu kritika, je besno odvrnil: „Ne govorite o poslanstvu, če mi umira pred očmi moja ljubezen. Jaz sem podkupljen pisun in moram pristati na vse zaradi bolne žene...“ Naslednje leto je v skrajnem obupu spisal svojega „Vrana“, ki ga imamo v G. Koritnikovem prevodu. Malokatera pesem je tako kmalu doživela mednarodno priznanje. V Ameriki so takoj proglasili „Vrana“ za „nacionalno ptico“. A pesnik je dobil za rokopis deset dolarjev. Isti izvornik je bil pred kratkim prodan na dražbi za pet tisoč dolarjev, in newyorški poročevalci so izračunali, da bi zadostoval Poeu ta denar za več mesecev življenja in ženinoga zdravljenja. A takrat je zbrala neka dobrotnica za umirajočo samo 60 dolarjev in morala takoj dati v promet novo nabiralno polo. Virginija je umrla v začetku leta 1847. Poe je bdel na grobu „ženice-punčke“ vsako noč, dokler ni obolel sam. Ko ga je zapustila dolgotrajna mrzlica, je res zapadel blaznosti. Krčevito je razmišljal o postanku sveta in krivici kot temelju svetovnega reda. Njegova kosmogonija „Heureka“, ki je bila natisnjena v 500 izvodih, ni našla nobenega kupca... To zadnje leto je bil Poe res brezumec. Njegovi obrekovalci so postali posebno brezobzirni, ker jih ni mogel zavrniti v nobenem časopisu. „Neznani prijatelji“ so podtaknili njegovi ženi zadnji dan pred smrtjo listič s popisom njegovih „razuzdanih ponočnih izletov“. Poe je tožil nepodpisanega junaka,

čim je ugotovil njegovo osebnost. Sodiščec je strogo kaznovalo klevetnika. Kljub temu je užival sloves razuzdanca do naših let. V resnici ni pil, da bi „podžigal ugaslo domišljijo“, temveč, da bi našel pozabljenje. Namesto v krčmi je ždel na ženinem grobu. Morebiti so pospešile te noči možgansko vnetje, za katerim je umrl.

Res je bil njegov starejši brat William pijanec in potepuh, in sestra Rozalija rešena plašna blaznica s krasno pisavo, ki je neprestano čečkala po papirju. A lahko mislimo, da bi utegnile Pooeve nadpovprečne zmožnosti odtehtati neblago dediščino, kateri je tako dolgo kljuboval v grozljivih razmerah. Postal je žrtev svojih preganjancev in umrl, ker ni mogel živeti dalje. Ko je vprašal znani zdravnik umirajočega, ali noče videti koga izmed prijateljev, je Poe pobesnel: „Prijatelj bi me moral ustreliti. To je najboljšje, kar lahko stori. Rajši umreti, kakor videti sebe v tem stanju.“ Razločno in tiho je rekel usmiljenki ob petih zjutraj dne 7. novembra 1849. v zadnjem trenutku pred smrtjo: „Gospod bo prišel na pomoč moji duši!“

N. P.

„Nova ruska proza.“ Beograjska založba „Nolit“ je izdala v okusno opremljeni knjigi na 326 strah izbor iz sodobne ruske novele in črtice. Zastopanih je 21 pisateljev od Gorkega preko Fedina do mladih, kakor je Panferov. Med njimi so pretežno imena, ki so že znana na zahodu: razen že omenjenih dveh še Pilnjak, Aleksej Tolstoj, Zamjatin, Neverov, Nikitin, Zoščenko i. dr. O izboru samem je težko soditi pri nas, kjer je neposredno spoznanje sodobne ruske književnosti silno otežkočeno. Če primerjam „Nolitovo“ antologijo n. pr. z znano nemško zbirko „Dreissig neue Erzähler des neuen Russland“ (glej LZ, l. XLIX., str. 190.), ne opažam samo vrzeli, ki so umljive spričo obsega beograjske antologije in raznih ozirrov pri izbiri, marveč tudi večjo umetniško višino posameznih novel. Tako bi pri

marsikaterem pisatelju lahko našli kaj boljšega: naj za primer omenim Fedina, čigar povest „Burad“ se mi ne zdi značilna ne za Fedina in ne za sodobno rusko književnost. Sicer pa se je nepopolnosti in nezaokroženosti tega izbora zavedala založba sama in se je v uvodni besedi opravičila. Vzlic vsem ugovorom pa bo „Nova ruska proza“ pri veliki večini čitateljev uspešno posredovala stik z drobno rusko prozo, v kateri so imeli Rusi že prej dokaj zglednih umetnikov in ki tudi danes lepo procvita. V marsikateri izmed tu priobčenih miniaturnih podob ruske sodobnosti bo čitatelj našel več zgoščena življenja kakor v celih poglavjih včasih kar že moreče inozemske literature o sovjetski Rusiji. Prevodi Mire Čechove so prikovno sočni. Prav zanimive so biografije novih ruskih pisateljev, ki jih je prevajalka dostavila ob koncu in ki s svojo stvarno vsebino še povečujejo vrednost „Nolitove“ antologije. B. B.

Dinko Šimunović: „Alkar“. V vzorno opremljeni knjigi je bila ponatisnjena ena najboljših novel epika dalmatinskega Zagorja, Dinka Šimunovića. Vladimir Nazor je spisal predgovor, Ivan Meštrović je izklesal Šimunovićevo soho, Vilko Gecan, Joza Kljaković, Fran Kršinić, Omer Mujadžić, V. Radauš in Marijan Trepše so knjigo ilustrirali, Vl. Kirin jo je opremil. Tiskarna, klišarna, knjigoveznica, založba, knjigarne — vsi so delali, prav kakor prej omenjeni sodelavci, popolnoma zastonj, samo da bolni Dinko Šimunović, ki na zagrebški periferiji samotno sanjari o svoji zagorski Dalmaciji, dobi za bližajočo se šestdesetletnico večji narodni dar. V teh hudih časih, ko je gospodarska kriza tolikim imovitim ljudem samo dobrodošla pretveza, da se otresejo neprostovoljnih „žrtev“ za kulturo in ko si množice pravih in resničnih prijateljev knjige z večjo in plemenitejšo požrtvovalnostjo kakor kdaj prej odtrgujejo od ust denar za svojo duševno hrano, je to značilen primer. Kaže nam, kako narod

najlaže pomaga pisatelju v nadlogi, obenem pa zgovorno priča, da je tudi v razrvanih vrstah ubožanih pisateljev in likovnih umetnikov mogoča solidarnost v svetlem znamenju spoštovanja in ljubezni do trpečega tovariša. B. B.

O r u s k i ž e n i. Knjiga Fannine Halcejeve, *Die Frau in Sowjetrussland*, je dosedaj najbolj obsežen in temeljit poskus, podati objektivno sliko življenja sodobne ruske žene v njenem odnosu do vsega dogajanja v zunanjem življenju, kakor tudi celoten proces v preoblikovanju njenega zasebnega, intimnega žitja. To je tembolj zanimivo, kajti v Rusiji „se je dogodilo (prvikrat na vsem svetu), da se je žensko vprašanje v praksi zajelo kot del socialnega vprašanja in se kot tako skuša rešiti po zavestni volji skupnosti; zato je problem ruske žene obenem ruski problem, kolikor ne spada v zgodovino človeštva v splošnem.“

Ker je pisateljica preživela veliko časa pred in po revoluciji v Rusiji, pozna tudi tamkajšnje prejšnje razmere, s katerimi seznanja čitatelja takoj v začetku knjige za boljše razumevanje nove ureditve. Kar daje knjigi posebno vrednost, je dejstvo, da pisateljica kot pripadnica neruske narodnosti motri vse dogajanje objektivno iz razdalje, dasi pozna do dna ne samo zgodovino ruskega človeka, temveč tudi njegovo notranje bistvo.

V prvem delu razmotriva pisateljica ženin položaj v stari Rusiji od odmevov materinskega prava v predkrščanski dobi do njenega popolnega podjarmljenja po cerkvi in državi. Dalje govori o izpremembi ženinega položaja pod Petrom Velikim in Katarino II. ter o osvoboditvi kmetov in početkih ženske emancipacije. Zanimivo kaže na vlogo žene v revolucionarnem gibanju in na Leninovo stališče nasproti ženskemu vprašanju. Najpomembnejša pa so poglavja o novi seksualni etiki in ideologiji, kjer pisateljica zavrača napačno tolmačenje „svobodne ljubezni“ z Leninovimi argumenti in kaže na novo

moralo, na kateri se snuje novi odnos med možem in ženo. Posebno pozornost vzbujajo prikazi o zaščiti matere in otroka, o novi obliki zakona in družine in o zatiranju prostitucije. Celotno razpravo izpopolnjuje zanimiv pogled v ženino javno delo v državni upravi, v politiki, v intelektualnih poklicih. Iz knjige je tudi razvidno, kako narašča število žená v produkciji in kako velikega pomena je bilo njeno sodelovanje pri petletki. Nova „bit“ zajema tudi ženo s čudovito naglico.

Knjiga je zlasti zanimiva zaradi tega, ker je prepletena z mnogimi osebnimi razgovori in so posamezna osebna spoznanja podprta z odlomki iz romanov in skic sodobnih sovjetskih pisateljev — kar jemlje sicer objektivnemu delu značaj znanstvene suhoparnosti.

A. V.

D. Chrobák, *Rukovät dejín slovenskej literatury*. (Priročnik zgodovine slovaške književnosti.) Praha (L. Mazáč). 1932. 262 str. 25 Kč.

Chrobák je svoj Priročnik zgodovine slovaške književnosti poklonil predvsem Slovacom, a še bolj bo dobrodošel tujcem, ki se zanimajo za kulturni razvoj tega trimilijonskega slovanskega naroda, ki je pod tisočletnim madžarskim jarmom trpel še huje od Slovencev. V prvem delu podaja Chrobák na petdesetih straneh pregled slovaškega slovstva od cirilometodijske dobe preko husitstva, reformacije, humanizma, protireformacije, prosvetljene dobe, romantike in realizma do današnjih dni. Natančneje se bavi z uvajanjem živega narodnega jezika v književnost in z vodilno osebo slovaške romantike, z Ludevitom štúrom. Večjo pozornost posveča tudi značilnim predstavnikom realizma, tako zvanim Hlasistom (po časopisu „Hlas“), ki so se vzgojili v Masarykovi šoli in so se brezpogojno izrekli za češkoslovaško narodno edinstvo. Pregled se končuje s kratkim orisom književne tvorbe po prviru.

Jedro knjige tvori leksikalni del, ki v kratkih preglednih člankih navaja v abe-

cednem redu življenjepisne in bibliografske podatke slovaških književnikov. Strokovnjaku nudi malo novega, ker je pisec vzel podatke večinoma iz že objavljenih del. Kljub temu je bilo delo potrebno, ker ima le malokdo na razpolago vse podatke in jih je treba včasih zelo dolgo iskati.

Knjigi manjka sistematičnosti in enakega merila. Nekaterim manj važnim osebnostim, kakor n. pr. J. Chalupki, je posvetil celo stran, dočim je priznanega, zelo plodovitega dramatika in pisatelja Ferka Urbánka odpravil s šestimi vrsticami. Manjka več pisateljev, ki jih ne bi smel prezreti, n. pr. Kornel Stodola, inž. Stodola, Ambro Pietor, Pavel Blaho, J. Buday i. dr. Pri časopisih in almanahih pogosto zastoj iščemo imena ustanoviteljev, urednikov, odnosno vodilnih osebnosti, pri nekaterih celo ne izvemo, kje so izhajali, oziroma še izhajajo. Kljub tem nedostatom pa bo delo zlasti tujcu na stežaj odprlo vrata v slovaško kulturo.

J. Šedivý.

Moralni nihilizem v angleški književnosti. Po Karlu Federnu („Die Literatur“, 1933, 13) se začenja v angleški književnosti pojavljati reakcija zoper puritanizem, ki je v 17. stoletju za dolgo časa zatrl pisateljsko svobodo renesančne dobe. Že z Georgeom Meredithom, G. Mooreom, A. Benettom, Galsworthyjem je nastopil svobodnejši ton zlasti v erotičnih zadevah. V zadnjih letih pa začenja — za čudo baš v angleški književnosti — nastopati struja, ki bi jo lahko označili *moralni nihilizem*. Joyceov „Ulysses“, D. H. Lawrencea „Lady Chatterleys Lover“ in nov roman Normana Douglasa „Southwind“ so presenetljivi literarni pojavi v deželi, ki je iz kljubujoče puritanske moralnosti obsodila in strla Oscara Wildea — ne, ker je zagrešil nekaj, kar so počenjali tudi drugi, marveč ker je z „nemoralno“ književnostjo sramotil angleški narod.

B.